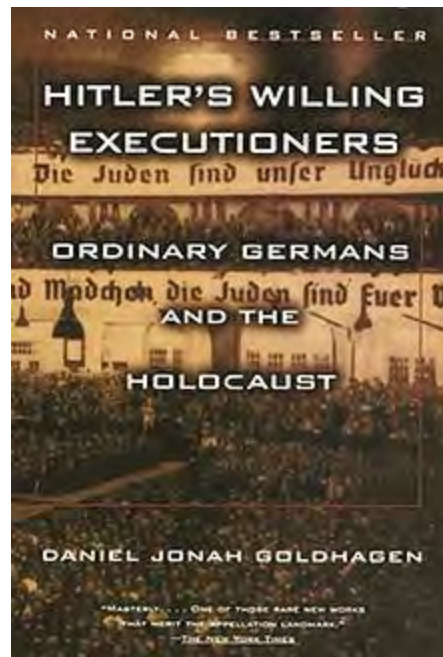

Daniel Jonah Goldhagen, de Amerikaanse Jood die Duitsland veranderde?

Naam: Harm Engelen
Studentnummer: s4211146
Begeleider: Dr. S.E.E. Marteel
Deadline: 15 juni 2015
Woordenaantal: 9877

Inhoudsopgave

Inleiding	.....	2
Hoofdstuk 1-	Historische context	6
Hoofdstuk 2-	Het Goldhagendebat	12
	Het debat	14
Hoofdstuk 3-	Analyse van het academische debat	20
	De negatieve historici	22
	Het Goldhagendebat als generatieconflict	25
Hoofdstuk 4-	Het publieke debat	28
	Het generatieconflict in het publieke debat	29
Conclusie	.....	32
Bibilografie	.....	35

Inleiding

‘Einen Buch provoziert einen neuen Historikerstreit!’, dit voorspelde de Duitse historicus Volker Ullrich aan het begin van het Goldhagendebat in Duitsland.¹ Hij doelde op het boek *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* van de Amerikaanse politieke wetenschapper Daniel Jonah Goldhagen.² In dit boek werd een verklaring voor de Holocaust gegeven, waarvan de auteur claimde dat die visie op dit historische fenomeen zou veranderen. Hierdoor zou het beeld van de Duitse bevolking van de daders van deze genocide veranderen, waardoor Duitsland eindelijk een eerlijke afrekening kon maken met het problematische verleden. Kortom *Hitler’s Willing Executioners* zou Duitsland veranderen.

Tijdens de heerschappij van het Nationaalsocialistische regime in Duitsland, dat aan de macht was van 30 januari 1933 tot en met 8 mei 1945, werden miljoenen Joden omgebracht. Dit was de Holocaust, één van de meest onbegrepen historische gebeurtenissen in de menselijke geschiedenis.³ Het Joodse volk werd door de ‘Nazi’s’ als een minderwaardig ras beschouwd.⁴ Zij gaven hun de schuld voor al het leed dat Duitsland had moeten lijden. Een voorbeeld hiervan was de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog, wat onder andere gewijd werd aan het defaitisme van Joden. Nadat de Nazi’s in de jaren dertig legitiem aan de macht waren gekomen werden Joden door middel van vervolgingen en arrestaties geïntegreerd in aparte wijken, arbeidskampen en concentratiekampen.⁵ Daarbij vonden pogroms plaats, waarbij geweld werd gebruikt jegens hun om ze als vijanden verder uit de maatschappij te verbannen.⁶ Het symbool voor deze pogroms is de *Reichskristallnacht*, die op 9 en 10 november 1938 plaatsvond.⁷ Tijdens de Tweede Wereldoorlog, die in Europa duurde van 1 september 1939 tot en met 8 mei 1945, werd de Jodenvervolging genocidaal. Het is niet

---

¹ Volker Ullrich, ‘Hitlers willige Mordgesellen. Ein Buch provoziert einen neuen Historikerstreit: Waren die Deutschen doch alle schuldig?’, *Die Zeit* (12 april 1996).

² Daniel Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York, 1996).

³ Een ander woord voor de Holocaust is *Shoah*. Dit is een Hebreeuws woord, dat voornamelijk in Israël en joodse kringen gebruikt wordt. Het betekent letterlijk catastrofe. Het woord Holocaust daarentegen is een afgeleide van het Griekse woord *holokauston*. Dit betekent brandoffer. Het woord Holocaust is, na de Tweede Wereldoorlog, rond de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, synoniem geworden voor de fabrieksmatige uitmoording van de Joden door Nazi-Duitsland. Voornamelijk in de directe decennia na de Tweede Wereldoorlog werd de term Holocaust door historici gebruikt, onder andere als vertaling van het woord *Shoah*. Pas in de jaren zeventig werd dit woord ook gebruikt in de volksmond voor de uitroeiing van de Joden in de Tweede Wereldoorlog, wat vooral te wijten is aan de populaire Amerikaanse serie ‘The Holocaust’.

⁴ Hier hadden de Nazi’s de term *Untermensch* voor. Dit stond in tegenstelling tot mensen van het Arische ras, die geacht werden een soort *Übermensch* te zijn.

⁵ De aparte wijken waren de Joodse getto’s. De officiële Nationaalsocialistische term voor deze wijken was *Jüdische Wohnbezirk* of *Wohnsiedlung der Juden*.

⁶ Een pogrom is een gewelddadige aanval op etnische of religieuze ‘andere’. Hierbij vinden vernietigingen, fysiek geweld en soms moorden plaats. De bedoeling van een pogrom is vaker om een groep te intimideren of verdrijven. Zo was dit ook bij de pogroms van aanhangers van het Nationaalsocialisme.

⁷ Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland: 1800-heden* (Amsterdam, 2005), 363-364.

duidelijk hoeveel Joden in totaal zijn omgebracht, maar over het algemeen wordt er aangenomen dat dit aantal rond de zes miljoen ligt.

De genocide in de Tweede Wereldoorlog was de ergste in zijn soort, niet alleen door het grote aantal omgebrachte personen, maar ook door de manier waarop mensen werden gedood. Dit was de eerste genocide waarbij mensen met behulp van industriële processen uitgeroeid werden. In vernietigingskampen werden Joden door middel van vergassing omgebracht. Hier is het massavernietigingskamp Auschwitz-Birkenau nog steeds het symbool van. In dit kamp vonden meer dan één miljoen mensen de dood. Ook conventionele manieren werden gebruikt, zoals het fusilleren van mensen of ze in werkkampen tot de dood laten werken. Het Derde Rijk greep alle kansen aan om zoveel mogelijk Joden om te brengen. Het is belangrijk dat er gerealiseerd wordt dat niet alleen het Joodse volk werd omgebracht door de Nazi's. Het Derde Rijk trachtte alle mensen die volgens de Nationaalsocialistische ideologie als minderwaardig werden geacht uit te roeien.⁸ Voorbeelden hiervan zijn Romani, Sinti en verstandelijk gehandicapten.⁹

Vrijwel direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog werden verklaringen gezocht hoe het mogelijk was dat de Holocaust plaats had kunnen vinden. Tevens was het van groot belang wie de daadwerkelijke daders waren en welke personen hoofdverantwoordelijk waren voor deze genocide. Over deze vragen zijn in de loop van de tijd meerdere historische controverses ontstaan. Een voorbeeld hiervan was het zogenaamde 'Goldhagendebat', dat zich afspeelde in 1996-1997. De politieke wetenschapper Daniel Goldhagen trachtte een antwoord te geven op de hierboven gestelde vragen. In zijn boek *Hitler's Willing Executioners* propageerde hij een these die volgens hem de allesomvattende verklaring voor de Holocaust gaf.¹⁰ Alle conventionele verklaringen schonken volgens Goldhagen niet genoeg aandacht aan de motieven van de daders, waardoor ze tekort schoten en dus noodzaak hadden aan revisie.¹¹ De Amerikaanse politieke wetenschapper vond de verklaring voor de Holocaust in een gewelddadig antisemitisme, wat hij bestempelde met de term 'eliminationist'.¹² Dit was sinds de negentiende eeuw sluimerend aanwezig geweest in de Duitse maatschappij en

---

⁸ Het Derde Rijk was het Nationaalsocialistische Duitsland, dat onder leiding stond van de *Führer* Adolf Hitler (20 april 1881-30 april 1945). Het Derde Rijk verwees terug naar het Eerste Keizerrijk, dat het voormalige Heilig Roomse Rijk van de Duitse Natie was (962-1806). Het Tweede Keizerrijk was een verwijzing naar het Keizerrijk Duitsland (1871 - 1918).

⁹ De Holocaust is een complex begrip, waarbij de definiëring niet eenduidig is in de wetenschappelijke wereld. Binnen dit scriptie zal met het begrip Holocaust alleen de uitroeiing van de Joden bedoeld worden.

¹⁰ Ron Rosenbaum, *Explaining Hitler: the search for the origins of his evil* (Londen, 1999), 339.

¹¹ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 10-14.

¹² *Ibidem*, 23-24,48.

Antisemitisme is een vijandige houding ten opzichte van Joden op grond van bepaalde vooroordelen.

hierdoor konden ‘*ordinary Germans*’ deelnemen aan de uitroeiing van de Joden. Onder leiding van Adolf Hitler wist de Nationaalsocialistische dictatuur dit onderliggende antisemitisme te activeren, waardoor Duitsers bereid waren om de *Endlösung* uit te voeren.¹³ Het debat dat rondom deze these uitbrak, vijftig jaar na afloop van de oorlog, focuste zich op de motieven van de daadwerkelijke daders. Goldhagen wees de ‘*ordinary Germans*’ in de Tweede Wereldoorlog als schuldige aan. De politieke wetenschapper keek naar de niet-industriële uitroeiing van de Holocaust, dus naar de daders die op conventionele manieren Joden ombrachten. In de publieke wereld werd voorheen aangenomen dat de Holocaust door Nazi’s of leden van de *Schutzstaffel* was uitgevoerd.¹⁴ Goldhagen legde de verantwoordelijkheid voor de Holocaust daarentegen bij het gehele Duitse volk. Volgens hem was de *Endlösung* namelijk een nationaal project.¹⁵ De academische wereld gaf antwoord op de aanval van Goldhagen op de heersende historiografische werken en stromingen. In het debat over *Hitler’s Willing Executioners* namen ook niet gespecialiseerde historici in de Holocaust of het Derde Rijk, andere academici, de media en de Duitse bevolking deel. Het boek van Goldhagen werd een internationale *bestseller*, onder andere in Duitsland en de Verenigde Staten.¹⁶ Voor de Duitse bevolking was het mogelijk om te participeren aan het Goldhagendebat, omdat dit zich voornamelijk manifesteerde in de Duitse (massa)media.¹⁷ Met name het Duitse weekblad *Die Zeit*, maar ook bladen als *Der Spiegel* en de *Süddeutsche Zeitung* gaven ruimschoots aandacht aan de reacties op de these van *Hitler’s Willing Executioners*.¹⁸

Vanuit mijn interesse voor het Goldhagendebat zal ik in deze scriptie onderzoek doen naar *Hitler’s Willing Executioners*. Dit boek van Daniel Goldhagen zorgde voor ophef, zowel

---

¹³ Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners*, 14.

Ook wel bekend als de *Endlösung der Judenfrage*. Dit is de Nationaalsocialistische term voor de eindoplossing van het Jodenvraagstuk. Dit komt in feite neer op de Holocaust. Namelijk de systematische uitroeiing van de Jodenpopulatie in Europa op de meest efficiënte en effectieve manier, door middel van conventionele en industriële methodes.

¹⁴ Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners*, 10.

Beter bekend als de *SS*, was in verschillende onderdelen onderverdeeld. Een goed voorbeeld is de *Waffen-SS*, dit waren de elitetroepen van Nationaalsocialistisch Duitsland. Een ander onderdeel waren de *Einsatzgruppen*, die verantwoordelijk waren voor het zoeken naar *Untermenschen* (voornamelijk Joden) of het elimineren van weerstand achter de frontlinie. Een ander groot onderdeel was het *Sonderkommando*, dit waren de troepen die concentratie- en massavernietigingskampen bewaakten. Dit zijn maar enkele voorbeelden van onderdelen van de *SS*.

¹⁵ Bernard Rieger, “Daniel in the Lion’s Den?” The German Debate about Goldhagen’s “Hitler’s Willing Executioners”, *History Workshop Journal* 43 (1997), 226-233, alhier 227.

¹⁶ Konrad Kwiet, “Hitler’s Willing Executioners” and “ordinary Germans”: Some Comments on Goldhagen’s Ideas’, *Jewish Studies Yearbook* 1 (2000), 1-9, alhier 2.

¹⁷ Michael Schneider, “Die ‘Goldhagen-Debatte’: Ein Historikerstreit in der Mediengesellschaft”, *Archiv für Sozialgeschichte* 37 (1997), 67-83, alhier 79-80.

¹⁸ Peter Weingart en Petra Pansegrau, ‘Reputation in science and prominence in the media: the Goldhagen debate’, *Public Understanding of Science* 8 (1999), 1-16, alhier 4-5.

in de internationale academische wereld als in de internationale publieke sfeer. Ik zal aandacht schenken aan de manieren waarop het boek werd ontvangen, waarbij de analyse zich zoveel mogelijk tracht te beperken tot Duitsland. Dit geldt zeker voor het publieke debat, waar gekeken wordt in hoeverre dit werk invloed heeft gehad in de Duitse omgang met de Holocaust in de jaren na de publicatie. Bij het weergeven van de ontvangst in de academische wereld kan er echter niet ontkomen worden om responses van niet-Duitse academici te laten zien. Goldhagen heeft zijn werk als eerste in de Verenigde Staten uitgebracht, waardoor niet alleen Duitse reacties van belang zijn. Daarbij is het specialisme van de Holocaustonderzoek niet beperkt tot Duitsland. De academische reactie op *Hitler's Willing Executioners* kan op deze manier duidelijker worden weergegeven, al zal de aandacht aan niet-Duitse reacties zoveel mogelijk beperkt worden. Dit komt doordat de analyse van het wetenschappelijke debat de Duitse reacties op het boek tracht te verklaren. Voordat het Goldhagendebat aan bod kan komen moet een historische context worden gepresenteerd. Zo wordt duidelijk hoe Duitse academici en het Duitse volk omgingen met de Holocaust voordat dit debat losbrak.

Voorheen is al aandacht geschonken aan de mediabelangstelling bij het Goldhagendebat en welke invloed dit gehad heeft tijdens het debat. Het belang van dit debat is ook al getracht te analyseren. Daarentegen is een dusdanige brede analyse als in deze scriptie nog niet eerder aan bod gekomen. Dit komt doordat aspecten van het academische en publieke debat gecombineerd worden. In hoofdstuk één zal er eerst een historische context gepresenteerd worden over de heersende perceptie van de Duitse samenleving en Duitse academische wereld over de Holocaust weergegeven worden. Op deze manier wordt duidelijk in welke context *Hitler's Willing Executioners* uitkwam in 1996. In hoofdstuk twee zal de aandacht verschoven worden naar dit boek en naar Daniel Goldhagen als persoon. Vervolgens zal er een analyse gemaakt worden van het Goldhagendebat, waarbij ik dit debat tracht te verdelen in verschillende fases. In hoofdstuk drie zal ik een analyse geven over het academische debat rondom *Hitler's Willing Executioners*. Hierbij tracht ik uit te leggen welke breukvlakken te herkennen zijn en waarom juist Duitse historici in dit debat engageerden. In hoofdstuk vier zal er een analyse worden gemaakt van het publieke debat. Hier zal ik proberen te verklaren waarom de Duitse bevolking zo actief was in het Goldhagendebat, waarbij gekeken wordt of er een andere reactie te herkennen is in de publieke wereld in vergelijking met de academische reacties. Uiteindelijk zal hieruit een heldere conclusie worden geschreven. Echter voordat hierop wordt ingegaan zal nu de historische context gepresenteerd worden.

Hoofdstuk 1-

Historische context

In dit hoofdstuk zal ik een historische context schetsen van de ontwikkeling in de perceptie over de Holocaust vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog in de Duitse samenleving en de Duitse academische wereld. Zodoende kan de context gepresenteerd worden waarin *Hitler's Willing Executioners* in 1996 en het debat hierover zich afspeelde en manifesteerde.

Het Goldhagendebat was niet de eerste controverse over de oorzaak (of oorzaken) van de Holocaust. Zowel academische als publiekelijke debatten over dit verschijnsel hebben geprobeerd dit historische fenomeen in de *Vergangenheitsbewältigung* te herkennen of te plaatsen.¹⁹ Toen de Tweede Wereldoorlog was beëindigd lag Duitsland grotendeels in puin. Er was een zogenaamd *Stunde Null*, hetgeen inhield dat uit de ruïnes van het vernietigd Derde Rijk een geheel nieuwe Duitse staat opgebouwd kon worden.²⁰ Hier zou de wederopbouw en de toekomst centraal staan. Voor historici lagen de zaken anders. Zij zochten naar verklaringen hoe de Nationaalsocialistische dictatuur aan de macht had kunnen komen en de wereld in de meest vernietigende oorlog ooit had kunnen slepen. Ook de Holocaust werd onderzocht, maar dit was voornamelijk om te onderzoeken wie er verantwoordelijk en schuldig waren aan dit historische fenomeen. De Geallieerden beseften dat een gedeelte van de Duitse bevolking weet had, of had moeten hebben, van de *Endlösung*. In ieder geval was de antisemitische houding van het Derde Rijk door een groot gedeelte geaccepteerd, getolereerd en wellicht zelfs gesteund.²¹

Direct na de oorlog begon de jacht op oorlogsmisdadigers en verantwoordelijken voor de uitroeiing van Joden, om hen te berechten. Bij het proces van denazificatie werden deze personen ook gezocht binnen departementen van het voormalige Nationaalsocialistische regime.²² Om een breuk te forceren met het Derde rijk werden mensen die geassocieerd

---

¹⁹ De *Vergangenheitsbewältigung* is de term voor de omgang van de Duitse bevolking en de Duitse natie met het problematische verleden. Deze term valt vaker bij de herinnering aan de misdaden die begaan zijn tijdens het dictatoriaal regime van het Derde Rijk. Dit is een actief verwerkingsproces, waarbij niet alleen getracht wordt te leven met de misdaden van de Nationaalsocialistische dictatuur en de (nationale) verantwoordelijkheid voor de Duitse staat, maar deze ook te verwerken en een plaats te geven. Dit geldt zowel voor mensen persoonlijk, als de gehele Duitse bevolking en de Duitse nationale staat.

²⁰ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland*, 389.

²¹ Dirk Moses, 'Structure and Agency in the Holocaust: Daniel J. Goldhagen and His Critics', *History and Theory* 37 (1998), 194-219, alhier 209, 214; Norman Finkelstein en Yehuda Bauer, 'Goldhagen's "Hitler's Willing Executioners": An Exchange of Views', *The Jewish Quarterly Review* 89 (1998), 123-126, alhier 126.

²² Denazificatie was het proces, ingezet door de Geallieerden, om alle Nationaalsocialistische elementen uit de Duitse samenleving te zuiveren. Dit werd op verscheidene manieren gedaan. Hierbij werd bijvoorbeeld anti-fascistische propaganda ingezet. Ook werden Nazi-functionarissen ontslagen. Overheidsinstellingen werden van hun Nazi-kopstukken ontdaan. Dankzij de vroegtijdige gestopte denazificatie bleven veel partijleden van de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP), Nazi-sympathisanten en mensen die werkzaam waren in Nationaalsocialistische instellingen op posities 'gehandhaafd' om Duitsland voor een volledige institutionele en bureaucratische instorting te behouden.

werden met het voormalige Nationaalsocialisme verwijderd uit het bestuurlijke systeem, zodat het niet meer gecorrumpeerd kon worden door overblijfselen van deze ideologie. Voor de Duitse bevolking was de situatie anders. Zij zagen zich als slachtoffers van het politieke systeem. Nazipropaganda had een manipulerend effect gehad op de opvattingen van het Duitse volk. Doordat ze waren voorgelogen over de oorlog zagen de Duitsers zichzelf eerder als slachtoffers. Niet alleen hadden ze de oorlog verloren, het land lag in puin en vele levens waren verloren gegaan. Door het eigen leed was er geen ruimte voor dat van anderen, zeker niet voor de Joden. Bij dit proces van zelfmedelijden werden misdaden van de Nazi's genegeerd of ontkend²³. Hier komt onder ander het gezegde '*Das haben wir nicht gewusst!*' vandaan.²⁴ De Neurenbergprocessen waren voor veel Duitsers een afsluiting van het Nationaalsocialistische hoofdstuk. Tijdens deze processen werden nog levende Nazi-kopstukken, zoals Hermann Göring, berecht en veroordeeld.²⁵ Deze processen werden op televisie uitgezonden en waren populair, zowel in Duitsland als op internationaal vlak. Ook al werd de Duitse bevolking geconfronteerd met de misdaden van de Nazi's, ze hielden hun claims van onwetendheid vol.²⁶

De totale omvang van de Holocaust was daarentegen tijdens de Neurenbergprocessen nog niet geheel aan het licht gekomen. Hier bestond ook nog geen grote aandacht voor, wat te wijten was aan de opkomende Koude Oorlog.²⁷ De denazificatie werd door de Westerse Geallieerden stopgezet om Duitsland zo snel mogelijk op te bouwen, zowel materieel als institutioneel. Het gebied was een frontstaat in de Koude Oorlog geworden en het gehele Westen had baat bij een economisch sterk en stabiel Duitsland. De Geallieerde bezetting zorgde voor een tweedeling in de voormalige Duitse natie. Met de steun van de Westerse Geallieerden, richtten de Engelse, Amerikaanse en Franse bezettingszones de *Bundesrepublik Deutschland* op. Als reactie hierop werd in de Sovjet-Unie bezette zone de communistische *Deutsche Demokratische Republik* opgericht. In deze tijd probeerde de West-Duitse politici en historici het land te presenteren als een anticommunistisch land, dat in de Westerse wereldorde hoorde. Daarbij werd getracht het beeld te creëren dat de BRD een nieuwe democratische republiek was, die geheel gebroken had met het Nationaalsocialistische

---

²³ Axel Körner, "'The Arrogance of Youth' – a Metaphor for Social Change?: The Goldhagen-Debate in Germany as Generational Conflict', *New German Critique* 80 (2000), 59-76, alhier 60-61.

²⁴ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 8.

²⁵ Onder andere Adolf Hitler en Heinrich Himmler hadden zelfmoord gepleegd om uit Geallieerde handen te blijven om zo berechting te ontlopen.

²⁶ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 8.

²⁷ Gavriel Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't: The Debate over Daniel J. Goldhagen's "Hitler's Willing Executioners" in Comparative Perspective', *Contemporary European History* 2 (1999), 249-273, alhier 7.

regime.²⁸

In de jaren vijftig werden voornamelijk naar historische verklaringen voor het Nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog gezocht. Er werd getracht de oorzaken hiervoor te vinden in het verleden. Ondanks dat de Holocaust nog niet in de aandacht stond, werden er wel beginnende pogingen gedaan om dit historische verschijnsel te verklaren.²⁹ In de jaren vijftig was er gebrek aan beschikbaar bronmateriaal, wat een complete analyse onmogelijk maakte. Tevens was de oorlog nog te ‘dichtbij’, waardoor onderzoek naar de Holocaust gehinderd werd door overblijfselen van het verleden. Niet alleen ontweken Duitsers de confrontatie met het (schuldige) verleden, ook was er nog altijd sprake van individuele en collectieve ontkenning.³⁰ Voor historici was het daarbij moeilijk om ‘objectief’ en ‘neutraal’ om te gaan met de Holocaust, omdat de meeste een connectie hadden met dit historische verschijnsel.³¹ In de jaren zestig veranderde de situatie. Ondanks dat veel Duitsers de Tweede Wereldoorlog probeerde te vergeten kwamen gebeurtenissen rondom de Holocaust volop in beeld door de arrestatie van Adolf Eichmann.³² Niet alleen de arrestatie, maar ook het proces in Israël kreeg veel media-aandacht.³³ De politieke context maakte Duitsland wederom het middelpunt van de wereld, dankzij de crisis rondom Berlijn in 1958-1961.³⁴ Ook in de academische wereld was dit te merken. Het Eichmann-proces was de aanleiding voor het werk van Hannah Arendt, waar zij het concept van de ‘banaliteit van het kwaad’ introduceerde.³⁵ Er kwamen daarbij nieuwe academische werken over het Nationaalsocialisme uit, die veel discussie teweeg brachten. Een goed voorbeeld hiervan is het boek *The Rise and Fall of the Third Reich* van de Amerikaanse journalist William Shirer.³⁶ Ook de Holocaust kreeg meer aandacht in de academische wereld. Dit was mede te wijten aan de Amerikaanse Joodse historicus Raul Hilberg, die het belangrijke werk *The*

---

²⁸ Voor de *Bundesrepublik Deutschland* en de *Deutsche Demokratische Republik* worden in het vervolg de Nederlandse afkortingen BRD en DDR gebruikt.

²⁹ Een goed voorbeeld is Leon Poliakov, *Harvest of Hate: The Nazi Program for the Destruction of the Jews in Europe* (Syracus, 1954).

³⁰ Frederico Finchelstein, ‘The Holocaust Canon: Rereading Raul Hilberg’, *New German Critique* 96 (2005), 3-49, alhier 3-4.

³¹ Dit betreft historici die zelf direct of indirect betrokken waren bij de Holocaust.

³² Adolf Eichmann (19 maart 1906 - 1 juni 1962) staat misschien wel symbool voor de *Endlösung*. Als bureaucratische SS'er werd hij gezien als de ‘organisator’ van de Holocaust. Eichmann was verantwoordelijk voor de massadeportaties van Joden naar getto's, concentratiekampen en vernietigingskampen.

³³ Rosenfeld, ‘The Controversy that Isn't’, 253.

³⁴ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland*, 430-441.

³⁵ Hans-Ulrich Wehler, ‘The Goldhagen Controversy: Agonizing Problems, Scholarly Failure and the Political Dimension’, *German History* 15 (1997), 80-91, alhier 83; Dirk Moses, ‘Structure and Agency’, 204.

³⁶ Rosenfeld, ‘The Controversy that Isn't’, 255; William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (New York, 1960).

Destruction of the European Jews publiceerde.³⁷ Er kwam een jonge generatie Duitse historici die zich volledig bezig gingen houden met Holocaustonderzoek en welke oorzaken dit historische fenomeen had.³⁸ Nationale geschiedenis werd in deze tijd niet geschreven door Duitse historici, daarentegen legden zij zich volledig toe op de sociale geschiedenis.

In de jaren zeventig was de invloed van de revolutionaire sfeer van 1968 merkbaar. Toen gingen linksgeoriënteerde jongeren in Europa (ook in de BRD) kritiek leveren op het bestaande stelsel. Rond dit jaar vond een generatieconflict plaats, waar een jongere generatie Duitsers hun ouders confronteerden met hun bezigheden tijdens de oorlog.³⁹ In Duitsland kwam voor het eerst in 1969 een sociaalliberaal kabinet onder leiding van sociaaldemocraat Willy Brandt aan de macht.⁴⁰ Voorheen was dat de conservatieve CDU.⁴¹ Deze politieke partij probeerde voornamelijk de Tweede Wereldoorlog te vermijden en aan de toekomst van Duitsland te werken door het land te integreren in Westerse instituties, zoals de NAVO. Brandt daarentegen stelde zich schuldbeuster voor het Duitse oorlogsverleden en de Holocaust op. Dit bleek in 1970 uit zijn knieval bij het monument voor Joodse slachtoffers in de voormalige getto van Warschau. Echter de Holocaust bleef in deze tijd voornamelijk een academisch onderwerp. De Duitse bevolking werd pas echt geconfronteerd met de *Endlösung* door de populaire NBC-miniserie *The Holocaust* uit 1978.⁴² Deze moreel schokkende serie volgde de fictionele joodse familie Weiss en enkele SS-leden gedurende het verloop van de Tweede Wereldoorlog.⁴³ Hier werd de Duitse bevolking geconfronteerd met de *Reichskristallnacht*, de Joodse getto's en de gaskamers. Daarbij kregen de slachtoffers vanwege de televisieserie ook gezichten, wat de emotionele impact versterkte.⁴⁴ Dit kreeg de film *Schindler's List* in 1994 ook voorelkaar.⁴⁵

---

³⁷ Finchelstein, 'The Holocaust Canon', 4; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago, 1961).

³⁸ Daniel Levy, 'The Future of the Past: Historiographical Disputes and Competing Memories in Germany and Israel', *History and Theory*, 38 (1999), 51-66, alhier 55.

³⁹ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 67, 69-70.

⁴⁰ Willy Brandt was de eerste *Bundeskanzler* die lid was van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD). Dit waren en zijn nog altijd de sociaaldemocraten in de BRD. Zij vertegenwoordigen de linkervleugel van de politiek.

⁴¹ CDU staat voor *Christlich Demokratische Union Deutschlands*. Deze partij, opgericht na de Tweede Wereldoorlog, was vanaf de oprichting van de BRD in 1949 tot aan Willy Brandt continu aan de macht gebleven en leverde dusdanig ook de *Bundeskanzler*. Symbool voor deze partij was Konrad Adenauer, bondskanselier van 1949 tot 1967. De CDU vormt sinds haar oprichting de conservatieve centrumrechtse kant van het politieke spectrum.

⁴² Weingart en Pansegrau, 'Reputation in science', 13.

⁴³ Josef Joffe, "'The Killers Were Ordinary Germans, Ergo the Ordinary Germans Were Killers': The Logic, the Language, and the Meaning of a Book that Conquered Germany", in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 217-218, alhier 225.

⁴⁴ *Ibidem*, 225.

⁴⁵ Robert Shandley, 'Introduction', in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 1-30, alhier 19.

Onder leiding van Helmut Kohl kreeg de CDU het in de BRD vanaf 1982 weer voor het zeggen. Er werd getracht de nationale geschiedenis in te zetten om een trots op de Duitse identiteit en de BRD te creëren.⁴⁶ Dit vroeg onder andere voor een normalisering van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Zodoende zouden deze verschijnselen geplaats kunnen worden in de nationale geschiedenis. Dit werd gesteund door conservatieve historici, met als beste voorbeeld de Duitse hoogleraar Ernst Nolte.⁴⁷ Deze visie zorgde voor een historiografische discussie in het midden van de jaren tachtig, wat bekend werd als de *Historikerstreit*.⁴⁸ Een aantal jaar daarvoor brak ook een academisch debat los over de heersende historiografie van de Duitse *Sonderweg*, dankzij kritiek van Brits marxistische historici David Blackbourn en Geoff Eley met het boek *Mythen deutscher Geschichtsschreibung: Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848*.⁴⁹ Zij ontkenden dat er zoiets als een ‘aparte weg’ van Duitsland in de geschiedenis was. Opvallend bij de *Historikerstreit* was dat dit debat zich grotendeels in de media afspeelde, waardoor de Duitse bevolking dit kon volgen. Echter ze werden wederom geconfronteerd met de erfenis van de Holocaust. Dit werd ook weer opgerakeld met de zojuist vermelde film *Schindler's List*. Bij de Duitse bevolking heerste in deze tijd nog het idee dat de Holocaust uitgevoerd was door

---

⁴⁶ Levy, ‘The Future of the Past’, 56.

⁴⁷ Ernst Nolte, ‘Die Vergangenheit, die nicht vergehen will’, in: Rudolf Augstein, *Historikerstreit: die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung* (München, 1987), 39-48, alhier 45.

⁴⁸ De *Historikerstreit* was een academisch debat dat zich afspeelde rond 1986-1987. Dit intern Duits debat draaide om het politieke gebruik van de nationale Duitse geschiedenis. De Duitse politiek onder leiding van CDU voorman Helmut Kohl trachtte het problematische verleden te normaliseren. De rechtse en conservatieve historici probeerde dit te ondersteunen door de Holocaust in een comparatief (Europees) framework te plaatsen. Zo leek het alsof de Holocaust niet een Duitse ontwikkeling was geweest, maar iets dat te verklaren viel vanuit een internationale ontwikkeling. Hier ontkenden rechtse en conservatieve historici dat Duitsland een historische *Sonderweg* kende. Linkse en sociaalliberale historici waren het hier niet mee eens. Zij beschuldigden de rechtse en conservatieve historici dat zij de Holocaust en de misdaden van het Duitse volk in het Derde Rijk probeerden te nuanceren en relativeren. Hier werd de *Shoah* gezien als een pure Duitse ontwikkeling en zij benadrukten de *Sonderweg*.

De *Historikerstreit* vertaalt in het Nederlands tot ‘strijd tussen historici’. Dit academische debat werd daarentegen niet alleen gevoerd door historici. Hier is de Duitse filosoof Jürgen Habermas het beste voorbeeld van. De *Historikerstreit* speelde zich mede af in de media, zoals in *Die Zeit* en *Der Spiegel*. De publieke participatie was alleen maar dat geïnteresseerden, historici steunden die pasten bij hun politieke voorkeur. Hierbij was dit bij rechtse en conservatieve historici de CDU en bij linkse en sociaalliberale historici veelal de SPD.

⁴⁹ Stephen Brockmann, ‘The Politics of German History’, *History and Theory* 29 (1990), 179-189, alhier 184; David Blackbourn en Geoff Eley, *Mythen deutscher Geschichtsschreibung: Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848* (Frankfurt, 1980).

Dit *Sonderweg*-concept gaat ervan uit dat de Duitse natie en het Duitse volk een unieke historische ontwikkeling had doorgemaakt, die afweek van andere Europese landen. In de negentiende eeuw ontstond de positieve *Sonderweg* in Duitsland, waarbij een superieure Duitse ontwikkeling werd benadrukt. Deze visie werd in extreme mate benadrukt door het Nationaalsocialistische regime tijdens het Derde Rijk. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg dit concept een negatieve betekenis. Het werd gebruikt om te verklaren hoe het Nationaalsocialisme en Hitler aan de macht had kunnen komen. Daarbij werd de negatieve *Sonderweg* ook gebruikt als verklaring voor de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Vooral de historici van de eind jaren zestig en zeventig hingen de negatieve *Sonderweg* aan.

Nazi's en leden van de *SS*. Iets wat in de academische wereld eigenlijk al doorbroken was, maar pas bij het Duitse volk doordrong dankzij de tentoonstelling van het *Hamburger Institut für Sozialforschung* in 1995. Hier werd getoond welke rol de *Wehrmacht* gehad heeft in de verschrikkingen van de Nazi's.⁵⁰ Het werd duidelijk dat gewone soldaten hadden deelgenomen aan de genocides.⁵¹ Voorheen was het blazoen van de *Wehrmacht* vrij schoon gebleven ten aanzien van de Holocaust.⁵² In de jaren 1989-1990 vond de hereniging van Duitsland plaats.⁵³ Dankzij de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog kon deze historische gebeurtenis rekenen op terughoudende reacties. Er heerste onzekerheid of Duitsland zich niet weer ging ontwikkelen tot een staat die streefde naar machtsexpansie. De grote vraag was of Duitsland wel geleerd had van haar verleden, vandaar het wantrouwen en angst jegens een verenigd Duitsland.

In deze context kwam het boek *Hitler's Willing Executioners* van Daniel Jonah Goldhagen uit. Het is verre van opzienbarend dat niet alleen de academische, maar ook de publieke wereld zich roerde bij de these dat door het *eliminationist* antisemitisme de 'gewone Duitsers' de Holocaust hadden veroorzaakt. Met deze historische context heb ik aangegeven dat het Duitse volk nog altijd geconfronteerd wordt met het Nationaalsocialistische verleden en de Holocaust. In de publieke sfeer werd steeds meer duidelijk dat niet alleen de *SS* en Nazi's participeerde in de Holocaust. In het vervolg van deze scriptie zal ik in eerste instantie het Goldhagendebat abstract weergeven, waarin het debat zich in meerder fases ontwikkelde. Vervolgens zal een analyse van zowel de academische als de publieke discussies plaatsvinden, die ontstonden dankzij *Hitler's Willing Executioners*. Hierbij zal onderzocht worden welke breuklijnen in zowel het academische en publieke debat rondom *Hitler's Willing Executioners* in voormalig West-Duitsland, wat plaatsvond in de jaren 1996 en 1997, te herkennen zijn en welke invloed deze hebben gehad op de *Vergangenheitsbewältigung*, perceptie van de Holocaust en de relatie tussen het Duitse volk en Duitse (Holocaust-) historici. Ondanks dat Duitsland in de tijd van het Goldhagendebat verenigd was, bleven de historici van de voormalige DDR afzijdig.⁵⁴ Hierdoor hoeft aan deze historici geen aandacht geschonken worden, want alleen de voormalige West-Duitse historici manifesteerden zich binnen dit debat.

---

⁵⁰ De *Wehrmacht* was de naam van de Duitse militaire strijdkrachten, die vochten in de Tweede Wereldoorlog.

⁵¹ Shandley, 'Introduction', 17.

⁵² Walter Manoschek, 'The Murder of Jews as a Societal Project', in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 83-86, alhier 84-85.

⁵³ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland*, 513-553.

⁵⁴ Mitchell Ash, 'American and German Perspectives on the Goldhagen Debate: History, Identity and the Media', *Holocaust and Genocide Studies* 11 (1997), 396-411, alhier 406-407.

Hoofdstuk 2-

Het Goldhagendebat

In dit hoofdstuk zal ik aandacht schenken aan het Goldhagendebat. Eerst zullen Daniel Goldhagen en *Hitler's Willing Executioners* worden weergegeven. Vervolgens zal ik de fases, die in het debat over dit boek ontstonden, aangeven.

Hitler's Willing Executioners is geschreven door Daniel Jonah Goldhagen, die op het moment van publicatie in 1996 nog geen veertig jaar oud was.⁵⁵ Deze Amerikaanse politieke wetenschapper is opgegroeid met de continue herinnering van de Holocaust. Zijn vader, Erich Goldhagen, was niet alleen een Holocaust-overlevende, maar ook een Holocaustonderzoeker.⁵⁶ Het belang van zijn vader wordt direct duidelijk in *Hitler's Willing Executioners*, aangezien het werk aan hem is opgedragen. Goldhagen's boek is een uitgebreide versie van zijn doctorale thesis, waarvoor hij in 1993 de *Harvard doctoral award* kreeg en in 1994 een prijs voor de beste dissertatie in het veld van comparatieve politieke wetenschappen.⁵⁷ Goldhagen werd dankzij dit werk universitair hoofddocent⁵⁸ aan *Harvard University*.⁵⁹

In *Hitler's Willing Executioners* trachtte Goldhagen de motieven van de daders van de Holocaust te achterhalen. Naar zijn mening legden de conventionele verklaringen, wat hij had getermineerd als de '*five conventional explanations*',⁶⁰ niet de vinger op de zere plek.⁶¹ Zij gingen ervan uit dat de daders een neutrale houding hadden jegens hun acties en vijanden. Iedere groep zou hetzelfde worden behandeld, ongeacht de identiteit.⁶² Goldhagen zag hier echter een onzorgvuldigheid in, want de motieven van de '*executioners*' bleven onduidelijk. Wat ging er bijvoorbeeld om bij mensen die Joden onnodig gebrutaliseerd hebben en hoe werd dit gelegitimeerd? Door de Duitse bevolking op een andere manier te benaderen en niet te zien als een volk dat min of meer hetzelfde was als 'ons', trachtte Goldhagen een verklaring

---

⁵⁵ Fritz Stern, 'The Goldhagen Controversy: One Nation, One People, One Theory?', *Foreign Affairs* 75 (1996), 128-138, alhier 128.

⁵⁶ Rosenbaum, *Explaining Hitler*, 355.

⁵⁷ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 3; Shandley, 'Introduction', 3.

⁵⁸ In het Engels is deze positie vertaald tot *Associate Professor*. Goldhagen kreeg een positie in het veld van *Government and Social Studies*.

⁵⁹ Jeffrey Peck, 'Being a Jewish American Germanist after Goldhagen: A response to Herbert Lehnert, "Was wir von Goldhagen lernen können"', *The German Quarterly* 70, (1997), 168-174, alhier 172.

⁶⁰ De vijf conventionele verklaringen die door Goldhagen aangestipt worden, trachtten te verklaren waarom Duitsers participeerde aan de uitroeiing van Joden. Simplistisch gesteld komen ze hier op neer: 1- Duitsers werden gedwongen om mee te doen, indien ze dit niet deden werden ze vermoord. 2- Duitsers volgden blindelings orders, omdat ze gehoorzame en loyale dienaren van de staat waren. Daarbij moet de rol van propaganda niet onderschat worden. 3- Er heerste groepsdruk, waardoor mensen niet durfden te stoppen. Ze zouden als zwak gezien worden als ze niet meededen. 4- Mensen die participeerden in de Holocaust stopten niet vanwege carrièreperspectieven. 5- Dat degene die deelnamen aan de uitroeiing van Joden zich niet bewust waren dat hun individuele acties deel uit maakten van een groter plan, namelijk de uitmoording van het Joodse ras.

⁶¹ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 11-12.

⁶² *Ibidem*, 13.

te zoeken voor de Holocaust. Dit probeerde hij door een culturele-antropologische houding aan te nemen tijdens zijn onderzoek.⁶³ Het Duitse volk werd door middel van deze methodologie onderzocht als een volk met een aparte cultuur. Op deze manier zou het mogelijk moeten zijn om te traceren waarom de Holocaust had plaatsgevonden tijdens het Derde Rijk. De allesomvattende verklaring voor Goldhagen was het zogenaamde *eliminationist* antisemitisme, waar de Duitse cultuur en het volk van doordrongen waren.⁶⁴

Hitler's Willing Executioners is in drie gedeeltes verdeeld, waarbij getracht werd te bewijzen dat het *eliminationist* antisemitisme bepalend was op zowel micro- (individueel), meso- (institutioneel) en macroniveau (cultuur).⁶⁵ Door in eerste instantie een conceptueel, methodologisch en interpretatief framework neer te zetten, wilde Goldhagen zijn werkwijze uitleggen en tevens beschrijven hoe *eliminationist* antisemitisme begrepen moest worden en dat de aandacht verlegd zou worden op de daders van de Holocaust. Vervolgens werd de ontwikkeling van antisemitisme binnen het Duitse volk beschreven. Hoe een middeleeuwse anti-Joodse houding kon ontwikkelen tot het antisemitisme van de Tweede Wereldoorlog. Dit antisemitisme kreeg in de negentiende eeuw een kwaadaardige vorm, hetgeen als *eliminationist* kon worden bestempeld.⁶⁶ In deze tijd was het echter inactief oftewel niet op de voorgrond tredend. In bepaalde acties van de elite daarentegen konden antisemitistische oorzaken en overtuigingen worden getraceerd. In de twintigste eeuw trad deze antisemitistische houding steeds meer op de voorgrond, waardoor Hitler en het Nationaalsocialisme dit kwaadaardige antisemitisme alleen maar hoefden te activeren. Door ruimte, materieel en mogelijkheid te bieden kon de Holocaust ontstaan, want dit was iets wat de meeste Duitsers al wilden vanaf de negentiende eeuw.⁶⁷

Het tweede gedeelte van het boek trachtte Goldhagen, door middel van empirisch bewijs, te laten zien hoe gewone Duitsers doordrongen waren van *eliminationist* antisemitisme. Dit empirisch bewijs werd geleverd door drie casestudies, waarbij veel aandacht geschonken werd aan beschrijvingen van gruwelijke moordpartijen en mishandelingen. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving van het in brand steken van een afgesloten synagoge, die vol zat met Joden.⁶⁸ De drie casestudies gingen respectievelijk over (reserve-) Politiebataljon 101, de Helmbrechts dodenmars aan het einde van de oorlog en het

---

⁶³ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 27-29.

⁶⁴ *Ibidem*, 48.

⁶⁵ *Ibidem*, 24.

⁶⁶ *Ibidem*, 73.

⁶⁷ *Ibidem*, 161-163.

⁶⁸ *Ibidem*, 189-191.

kampersoneel van Joodse werkkampen in Lublin.⁶⁹ Goldhagen bleef benadrukken dat de betrokken Duitsers gewone mensen uit het alledaagse leven waren en geen overtuigde Nazi's of SS'ers. De casestudie over Politiebataljon 101 is het beste voorbeeld hiervan.⁷⁰

In het laatste gedeelte van het boek probeerde Goldhagen conclusies te trekken en de *eliminationist* houding en acties te generaliseren aan het Duitse volk en hun cultuur. Het resultaat was dat 'ordinary Germans' verantwoordelijk waren voor de Holocaust, omdat ze een collectieve wil hadden om deze te voltrekken. Om aan te geven dat Duitsland veranderd was, vermeldde Goldhagen in een voetnoot dat dankzij de oprichting van de BRD, het Duitse volk en hun cultuur gebroken had met het antisemitisme. Het was niet verdwenen, maar in karakter veranderd. Het antisemitisme was na de Tweede Wereldoorlog tevens niet meer zo wijdverspreid onder de Duitse bevolking. Dit kwam door de heropvoeding, door met name de Amerikanen, om van de Duitsers een democratisch volk te maken.⁷¹ Het is daarbij ook van belang om te vermelden dat het boek in tegenstelling tot veel andere academische werken geen gebruik maakte van een bibliografie, maar wel honderdvijfentwintig pagina's aan noten bevatte.⁷²

Het debat

Dankzij een agressieve marketing van uitgever Alfred A. Knopf, met de claim dat *Hitler's Willing Executioners* het begrip van de Holocaust radicaal zou transformeren, werd er uitgekeken naar de publicatie.⁷³ Dit kwam mede door twee positieve recensies van academici, die overigens niet gespecialiseerd waren in de Holocaust, voordat het boek werd

---

⁶⁹ Politiebataljon 101 was onderdeel van de *Ordnungspolizei (Orpo)*. De *Orpo* was opgemaakt uit de *Schutzpolizei* (geüniformeerde politie) en de *Genderarmie*. Politiebataljons en reserve politiebataljons dienden ook in bezette gebieden, waar zij naast de normale politietaken ook participeerden in de eliminatie van vijanden, zoals de Joden. In bezette gebieden stonden deze politiebataljons onder commando van de *Höhere SS- Und Polizeiführer (HSSPF)*.

Een dodenmars werd in de Nationaalsocialistische terminologie aangeduid met *Todemärsche von KZ-Häftlingen* of *Evakuierungsmärsche*. Deze marsen hadden als doel om Joden grote afstanden af te laten leggen om ze bij een eindbestemming te krijgen, zoals concentratiekampen. Toen troepen van de Sovjet-Unie aan het einde van de oorlog deze kampen naderden in hun opmars werden Joden, net als andere (krijgs)gevangenen, uit werk-, concentratie- en massavernietigingskampen gedwongen om Duitsland binnen te trekken. Het gevolg was dat vele verzwakte en uitgeputte mensen stierven tijdens de tochten.

De Nationaalsocialistische term voor een werkkamp was *Arbeitslager*. Deze kampen waren erop gericht dat Joden en andere vijanden van het Derde Rijk zich dood werkten. Werkkampen waren niet primair gericht op economisch winst, toch werden Joden uit werkkampen op den duur ingezet om het tekort aan arbeiders aan te vullen. Zelfs in de oorlogsindustrie.

In Lublin waren meerdere werkkampen. Goldhagen gaat alleen in op *Lipowa Lager* en *Flughafenlager*.

⁷⁰ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 207-210.

⁷¹ *Ibidem*, 605-606.

⁷² Stern, 'The Goldhagen Controversy', 129.

⁷³ István Deák, 'Holocaust Views: The Goldhagen Controversy in Retrospect', *Central European History* 30 (1997), 295-307, alhier 295.

uitgebracht.⁷⁴ Na de publicatie in de Verenigde Staten, op 29 maart 1996, kwamen snel reacties vanuit de academische en journalistieke wereld. Dit was mogelijk doordat kopieën waren gestuurd naar specialisten van de Holocaust en het Derde Rijk. In tegenstelling tot de meeste internationale journalisten en enkele niet gespecialiseerde academici, die het boek positief beoordeelde, was de reactie van onderzoekers van de Holocaust en het Derde Rijk vrijwel geheel negatief.⁷⁵ Internationale specialisten, zoals de Israëlisch historicus Yehuda Bauer, gaven veel kritiek.⁷⁶ Een van de grootste Holocaustonderzoekers van die tijd, de Amerikaanse historicus Raul Hilberg, noemde het zelfs waardeloos, want het was volgens hem geheel incorrect.⁷⁷

In Duitsland kreeg het boek direct na de Amerikaanse publicatie veel aandacht, waarbij de media veel ruimte gaf aan academische en journalistieke reacties op de these van Goldhagen.⁷⁸ Hans-Ulrich Wehler vermoedde dat dankzij de provocatieve visie en taal van hem een nieuw debat over het problematische Duitse verleden zou ontstaan.⁷⁹ In deze eerste fase van het Duitse debat rondom *Hitler's Willing Executioners*, die duurde tot de Duitse publicatie van het boek, was de toon uiterst kritisch en zelfs afwijzend.⁸⁰

De kritieken waren zeer divers, maar de belangrijkste worden hier weergegeven. Zo werd Goldhagen verdacht van zelfpromotie, selectief brongebruik, het opnieuw in leven blazen van een collectieve schuld-these, foute interpretaties en een anti-Duitse houding.⁸¹ Tevens werden methodologische fouten bekritiseerd, waarbij hij beticht werd van een reductionistische, deterministische, essentialistische en monocausale aanpak.⁸² Waar waren de

---

⁷⁴ Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 257.

⁷⁵ Michael Zank, 'Goldhagen in Germany: Historians' nightmare & Popular Hero. An essay on the Reception of Hitler's Willing Executioners in Germany', Boston University <http://www.bu.edu/mzank/Michael_Zank/gold.html> [geraadpleegd 25 februari 2015]; Deák, 'Holocaust Views', 296; Lars Rensmann, 'Holocaust Memory and Mass Media in Contemporary Germany: Reflections on the Goldhagen Debate', *Patterns of Prejudice* 33 (1999), 59-76, alhier 64.

⁷⁶ Rosenbaum, *Explaining Hitler*, 344-345.

⁷⁷ *Ibidem*, 342.

⁷⁸ Weingart en Pansegrau, 'Reputation in science', 5.

⁷⁹ Volker Ullrich, 'A provocation to a new *Historikerstreit*', in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 31-33, alhier 31-32.

⁸⁰ Ash, 'American and German Perspectives', 403-404.

⁸¹ Eberhard Jäckel, 'Einfach ein schlechtes Buch', *Die Zeit* (17 mei 1996); Hans Mommsen, 'The Thin Patina of Civilization: Anti-Semitism was a necessary but no means a sufficient condition for the Holocaust', in Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998) 183-195, alhier 188-191; Fritjof Meyer, 'Ein Volk von Dämonen', *Der Spiegel* (20 mei 1996).

⁸² Marion Gräfin Dönhoff, 'Why Daniel Jonah Goldhagen's book is misleading', in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 203-206, alhier 203-204; Norbert Frei, 'A people of "final solutionists"? Daniel Goldhagen dresses an old thesis in new robes', in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 35-39, alhier 37-39; Hans-Ulrich Wehler, 'Wie ein Stachel in Fleisch', *Die Zeit* (24 mei 1996).

gaskamers bijvoorbeeld?⁸³ Zelfs de titel van het boek van de Amerikaan werd bekritiseerd, omdat het een aanval was op de conventionele visie van de Amerikaanse historicus Christopher Browning, die door Duitse historici als autoriteit op het gebied van medeplichtigheid van gewone mensen aan de Holocaust werd gezien.⁸⁴ Het belangrijkste verwijt was dat Goldhagen Duitsland wederom in een *Sonderweg* plaatste, waarbij hij vragen stelde die in de jaren vijftig al aan bod waren gekomen.⁸⁵ Doordat hij in het boek geen comparatief framework had, waar het Duits antisemitisme werd geplaatst tegenover dat van andere landen, verzwakte Goldhagen zijn these.⁸⁶ Daarbij was het vreemd dat de Amerikaan geen aandacht schonk aan niet-Duitse daders.⁸⁷ Door dit gemis werd niet alleen Goldhagen, maar ook de academische standaard van *Harvard University* betwijfeld.⁸⁸ Het ging zelfs zo ver dat Goldhagen het recht ontnomen werd om te schrijven over de Holocaust, omdat hij vanwege zijn afkomst, als zoon van een Holocaust-overlevende, nooit een betrouwbaar historisch werk kon neerzetten.⁸⁹

Ondanks dat geen enkele historicus het opnam voor Goldhagen in deze eerste fase van het Duitse debat rondom *Hitler's Willing Executioners*, probeerde een jongere generatie Duitse historici eerst enkele positieve punten te benoemen, zoals de drie casestudies, voordat ze de these en het boek verwierpen.⁹⁰ Een nieuwe fase in het debat ontstond toen Goldhagen op het toneel verscheen. In het debat had hij zich afzijdig gehouden tot de publicatie van

---

⁸³ Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 263.

⁸⁴ Shandley, 'Introduction', 7-8.

Het boek van Christopher Browning heeft als naam *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1992). De Amerikaanse historicus probeerde een verklaring te leveren hoe gewone mensen genocidale moordenaars konden worden. In deze casestudie waren de antwoorden op deze vraag voor Browning veelzijdig. Zoals eerdere conventionele verklaringen zag de historicus de verklaring liggen in een samenspel van oorzaken. Zoals het brutaliserende effect van moordacties en de oorlog, waardoor mensen indifferent werden voor het moorden. Andere belangrijke onderdelen van de verklaring waren groepsdruk en het niet durven zwak te lijken door niet deel te nemen aan de acties. Daarbij was de invloed van de ideologie, propaganda en het antisemitisme ook bepalend. Gehoorzaamheid aan de staat en autoriteiten speelden ook een rol. Argumenten zoals carrièrisme en zelfinteresse moeten tevens niet vergeten worden. In tegenstelling tot Goldhagen stelde Browning dat vrijwilligers en het vieren van de moorden niet vaak voorkwam. De these van de Amerikaanse historicus was dat een samenspel van deze situationele factoren gewone mensen in genocidale moordenaars had veranderd.

⁸⁵ Hans-Ulrich Wehler, 'Like a thorn in the flesh', in Robert Shandley: *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 93- 104, alhier 98; Frei, 'A people of "final solutionists"?'', 36; Frank Schirrmacher, 'Hitler's Code: Holocaust from Faustian aspirations,' in Robert Shandley: *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 41-45, alhier 44-45.

⁸⁶ Raul Hilberg, 'The Goldhagen Phenomenon', *Critical Inquiry* 23 (1997), 721-728, alhier 726; Marouf Hasian Junior en Robert Frank, 'Rhetoric, history, and collective memory: Decoding the Goldhagen debates', *Western Journal of Communication* 63 (2009), 95-114, alhier 103.

⁸⁷ Wehler, 'Like a thorn', 100.

⁸⁸ Rosenbaum, *Explaining Hitler*, 344-345.

⁸⁹ Wehler, 'Like a thorn', 100.

⁹⁰ Een voorbeeld van die jongere generatie is de Duitse historicus Ulrich Herbert. Dit blijkt uit zijn artikel Ulrich Herbert, 'The right Question', in Robert Shandley: *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 109-116, alhier 114-116.

Hitlers willige Vollstrecker: Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust op 6 augustus 1996 door uitgever Siedler Verlag. Dit was de Duitse vertaling van zijn werk.⁹¹ Het Duitse weekblad *Die Zeit* gaf hem een kans om te reageren op zijn critici. Hier probeerde Goldhagen zich te verdedigen.⁹² Hij verwierp iedere kritiek met de reactie dat zijn critici hem verkeerd hadden begrepen of dat zij geen betere verklaring hadden geleverd.⁹³ Dit ontwijkende gedrag werd door zijn critici gezien als arrogant.⁹⁴ Goldhagen gaf tevens een interview aan de oprichter van *Der Spiegel*, Rudolf Augstein. Deze Duitse journalist was een criticus van Goldhagen.⁹⁵ Ondanks dat de visies verschillend bleven, greep Goldhagen deze kans aan om te bewijzen dat hij een serieuze academicus was.⁹⁶ Daarbij riep hij in zowel het artikel als het interview het Duitse publiek op om zijn boek een kans te geven en zelf te oordelen.⁹⁷

Hitlers willige Vollstrecker werd snel een *bestseller* in Duitsland.⁹⁸ Dit viel te verklaren doordat het Duitse publiek erachter wilde komen waarom zoveel kritiek en aandacht geschonken werd aan dit boek.⁹⁹ Opvallend was dat in de Duitse vertaling een nieuw voorwoord was gekomen, waarbij Goldhagen niet alleen afstand nam van een collectieve schuld-these, maar ook benadrukte dat het hedendaags Duitsland geheel anders was dan tijdens het Nationaalsocialisme.¹⁰⁰ Begin september ging de Amerikaanse politieke wetenschapper naar Duitsland om zijn boek te promoten.¹⁰¹ Goldhagen trok door Duitsland en gaf niet alleen interviews en signeersessies. Op vier plaatsen werden paneldiscussies gehouden waarbij Goldhagen het publiekelijke debat kon aangaan met zijn belangrijkste critici, zoals Hans Mommsen.¹⁰² Deze paneldiscussies waren populair. Ze werden goed bezocht en werden tevens op televisie uitgezonden.¹⁰³ Dit verschijnsel maakte het Goldhagendebat anders dan eerdere historiografische controverses, zoals de

---

⁹¹ Daniel Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker: Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust* (München, 1996).

⁹² Deák, 'Holocaust Views', 298.

⁹³ Daniel Goldhagen, 'The failure of the Critics', in Robert Shandley: *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 129-150, alhier 131-133.

⁹⁴ Stern, 'The Goldhagen Controversy', 137.

⁹⁵ Shandley, 'Introduction', 13.

⁹⁶ *Ibidem*, 18.

⁹⁷ Goldhagen, 'The Failure', 150; Rudolf Augstein, 'What were the murderers thinking?: Interview with Daniel Jonah Goldhagen by Rudolf Augstein', in Robert Shandley: *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 151-161, alhier 159-160.

⁹⁸ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 2.

⁹⁹ Shandley, 'Introduction', 9-12.

¹⁰⁰ Michael Zank, 'Goldhagen in Germany'; Stern, 'The Goldhagen Controversy', 137.

¹⁰¹ Ash, 'American and German Perspectives', 396.

¹⁰² Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 228.

¹⁰³ *Ibidem*, 230.

Historikerstreit.¹⁰⁴

In deze discussies tussen Goldhagen en zijn critici vielen een aantal zaken op. De Amerikaan behandelde zijn critici vriendelijk en beleefd, waarbij hij zelfs toegaf dat er fouten konden staan in zijn boek. Volgens Goldhagen hadden deze echter geen invloed op de inhoudelijke punten en de these van het boek.¹⁰⁵ In de eerste twee paneldiscussies werd het boek van Goldhagen zwaar aangevallen en bekritiseerd.¹⁰⁶ Goldhagen bleef daarentegen rustig en verwierp de aanvallen, waardoor hij de sympathie en steun kreeg van het Duitse publiek.¹⁰⁷ Dit werd versterkt door de nadruk die Goldhagen legde op de fundamentele verandering van de politieke cultuur van Duitsland, in de goede zin van het woord.¹⁰⁸ Antisemitisme speelde geen belangrijke rol meer. De massale steun die Goldhagen genoot van het publiek was ook aanwezig bij de andere paneldiscussies.¹⁰⁹ Dit zorgde ervoor dat een groot aantal historici een mildere kritische toon aannamen bij hun oordeel over het boek.¹¹⁰ Er was zelfs ruimte om complimenten te geven aan de Amerikaan voor zijn deskundigheid, het stellen van de goede vragen, de aandacht weer op de daders en slachtoffers te verplaatsen en zijn drie casestudies.¹¹¹ Daarentegen bleven de historici bij hun standpunten dat *Hitler's Willing Executioners* in de uitleg tekort schoot en fouten bevatte. De critici van Goldhagen hadden tijdens de paneldiscussies niet verwacht dat Goldhagen publiekelijke steun zou krijgen, waardoor ook hun eigen kritische toon van de eerste fase werd bijgesteld om niet helemaal als boeman te verschijnen voor de Duitse bevolking.¹¹² Daardoor leek de tocht door Duitsland een 'triumphal procession'.¹¹³

Toen Goldhagen Duitsland verliet was het Goldhagendebat aan het veranderen, waardoor een keerpunt naar de derde en laatste fase van dit debat te herkennen valt. Deze periode eindigde in november 1996. Vanaf dat moment ontwikkelde het Goldhagendebat naar een ander niveau, waar er analyserend en reflecterend gekeken werd naar het debat.¹¹⁴ Direct na zijn tocht door Duitsland werd daarentegen vooral getracht te verklaren waarom

---

¹⁰⁴ Shandley, 'Introduction', 9.

¹⁰⁵ Volker Ullrich, 'A triumphal procession: Goldhagen and the Germans', in Robert Shandley: *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 197-201, alhier 198-199.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 198.

¹⁰⁷ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229.

¹⁰⁸ Shandley, 'Introduction', 17-18.

¹⁰⁹ Ullrich, 'A triumphal procession', 199-200.

¹¹⁰ Ash, 'American and German Perspectives', 404.

¹¹¹ Ullrich, 'A triumphal procession', 198-199; Ulrich Wehler, 'Like a thorn', 94-94; Wolfgang Wipperman, 'The Jewish Hanging Judge? Goldhagen and the "Self-Confident Nation"' in Robert Shandley: *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 229-243, alhier 242-243.

¹¹² Deák, 'Holocaust Views', 298.

¹¹³ Ullrich, 'A triumphal procession', 201.

¹¹⁴ Shandley, 'Introduction', 23.

Goldhagen zo populair was bij de Duitse bevolking.¹¹⁵ Een voorbeeld hiervan is de *deutscher Historikertag*.¹¹⁶ Goldhagen zelf vatte het op alsof het Duitse volk eindelijk een eerlijke afrekening met het verleden wilde en *Hitler's Willing Executioners* hieraan had bijgedragen.¹¹⁷ Dit is incorrect, want Duitse historici hebben ook bijdragen geleverd aan het begrip van de Holocaust.¹¹⁸ Duidelijk was dat de Amerikaanse politieke wetenschapper het algemene Duitse publiek had kunnen bereiken. Daarbij had hij aandacht gegeven aan een genegeerd onderwerp, waardoor er wederom aandacht geschonken kon worden aan de daadwerkelijke daders en slachtoffers van de Holocaust.¹¹⁹ Bij het Duitse volk was doorgedrongen dat het aantal daders, waarvan een groot aantal gewone Duitsers, veel groter was dan gedacht.¹²⁰ Alleen de *Wehrmacht*-expositie van 1995 had een vergelijkend effect.¹²¹ In ieder geval werd Goldhagen niet meer gezien als iemand met een anti-Duitse houding, maar als vriend van de Republiek. Daarentegen werd het boek nog altijd zwaar bekritiseerd, de poging en vragen van Goldhagen werden positief beoordeeld.

De laatste keer dat Goldhagen met *Hitler's Willing Executioners* in Duitsland publiekelijk veel aandacht kreeg was bij de uitreiking van de Democratie Prijs op 10 maart 1997, die aan Goldhagen werd toegekend door het tijdschrift *Blätter für deutsche und internationale Politik*.¹²² Hij kreeg deze prijs omdat zijn werk in tegenstelling tot andere historiografische werken over de Holocaust brede weerklank had gekregen bij het Duitse volk. Dit werd duidelijk nadat het Goldhagendebat niet meer speelde in de Duitse publieke wereld. Daarbij had dit debat invloed gehad op de (West-)Duitse politieke cultuur en de Duitse omgang met het problematische verleden. Dit komt aan bod in de volgende hoofdstukken.

---

¹¹⁵ *Ibidem*, 19-20.

¹¹⁶ Körner, "The Arrogance of Youth", 72-73.

De *deutscher Historikertag* is een twejaarlijks vakcongres van Duitse historici. Dit wordt georganiseerd door *Verband der Historiker und Historikerinnen* en *Verband der Geschichtslehrer Deutschlands*. Hier wordt telkens een hoofdthema vastgesteld. In 1996 was dit niet *Hitler's Willing Executioners*, maar door het publiek, voornamelijk geschiedenisleraren, werd om een paneldiscussie over het werk van Goldhagen gevraagd. De organisatoren, voornamelijk professionele historici, verwierpen dit verzoek, omdat het boek zulke discussie niet waard was.

¹¹⁷ Shandley, 'Introduction', 19.

¹¹⁸ Stern, 'The Goldhagen Controversy', 137.

¹¹⁹ Kwiet, "Hitler's Willing Executioners", 2.

¹²⁰ Körner, "The Arrogance of Youth", 69.

¹²¹ *Ibidem*, 70.

¹²² Shandley, 'Introduction', 28.

Dit links-liberale politieke vakblad liet in december 1996 weten de Democratie Prijs toe te kennen aan Daniel Goldhagen. Sinds de oprichting in 1956 had het tijdschrift de prijs eenmaal eerder toegekend in 1990 aan de leiders van de democratische beweging in de voormalige DDR.

Hoofdstuk 3-

Analyse van het academische debat

Zoals ik in de inleiding duidelijk heb gemaakt voorspelde Volker Ullrich dat dankzij *Hitler's Willing Executioners* een nieuw academisch debat over de Holocaust in Duitsland los zou breken.¹²³ Dit kwam volgens de Duitse historicus dankzij de provocatieve these van Daniel Goldhagen. In dit hoofdstuk zal ik een analyse geven van het academische debat. Hierbij zal aandacht worden gegeven aan de breukvlakken, die te herkennen zijn, binnen het Goldhagendebat. Daarbij zal ik de these van *Hitler's Willing Executioners* inpassen in de bestaande historiografische stromingen, die de Holocaust trachten te verklaren. In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat er een tegenstelling was ontstaan tussen Duitse historici en het Duitse publiek. Hier probeer ik een verklaring voor te geven.

Hitler's Willing Executioners was niet de eerste poging van een academicus om de Holocaust te verklaren. Sinds de jaren vijftig zijn er verschillende verklaringen gezocht voor de Holocaust, die geresulteerd hebben in twee tegenover elkaar staande stromingen. De benamingen hiervoor zijn het functionalisme-structuralisme en ideologisch-intentionalisme.¹²⁴ Goldhagen kan ook in één van deze stromingen gerangeerd worden.¹²⁵ De Amerikaanse politieke wetenschapper plaatste Duitsland in een *Sonderweg*.¹²⁶ Het *eliminationist* antisemitisme, wat voor Goldhagen de verklarende factor was voor de Holocaust, speelde al vanaf de negentiende eeuw een rol. De Holocaust was hier een gevolg van. Dit kan

---

¹²³ Ullrich, 'Hitlers willige Mordgesellen'.

¹²⁴ De historiografische stroming van het ideologisch-intentionalisme tracht de Holocaust te verklaren als een logische uitmondning van de Nationaalsocialistische elite en ideologie. Hierbij wordt met name de verantwoordelijkheid bij Hitler gelegd. Verklaringen gaan er meestal vanuit dat de *Führer* een lange termijn strategie had om Joden uit te roeien. Het antisemitisme heeft een belangrijke verklaringsgrond binnen deze stroming, want hier wordt voornamelijk het Joodse volk gepresenteerd als een minderwaardig ras en vijand van het Duitse volk. *Human agency* heeft hier een grote rol, waarmee bedoeld wordt dat mensen nog een keuze hebben. Al wordt dit veelal beperkt tot de top van het Derde Rijk. Deze gedachtegang is ontstaan in de jaren vijftig, sindsdien heeft deze stroming veel aanhang bij conservatieve Duitse historici gevonden. Daarentegen zijn er ook uitzonderingen te vinden zoals Eberhard Jäckel, die gezien wordt als de eerste linkse historicus in Duitsland die zich in het intentionalistische kamp schaarde.

Het structuralisme-functionalisme ziet de Holocaust als een uitvloeisel van structuren en processen. Met name de cumulatieve radicalisering van het Nationaalsocialistische bureaucratische stelsel is een belangrijke verklaringsgrond. Dit wil zeggen dat de Holocaust geen vooropgezet plan was, maar geboren is als goedkoopste, efficiëntste en effectiefste oplossing van de *Judenfrage*. In deze stroming is het concept van de 'banaliteit van het kwaad' erg belangrijk, waar ambtenaren het 'Jodenprobleem' als een bureaucratisch probleem zagen. Hier is de term *Schreibtischmörder* door ontstaan. Een ander begrip dat van belang is 'Working towards the Führer', waarbij verschillende overheidsinstanties en Nationaalsocialistische organisaties concurreerden voor de gratie van Hitler. Door zelfstandig beslissingen te maken en acties te ondernemen, waarvan geacht werd dat dit de bedoeling was van de Duitse leider, werd getracht deze gratie te verkrijgen. Ondanks dat *human agency* niet helemaal verdwenen is, wordt dit minder benadrukt. Deze historiografische stroming ontstond in de late jaren zestig en begin jaren zeventig in Duitsland en wordt vrijwel door alle sociale, liberale en een aantal conservatieve historici aangehangen.

¹²⁵ Karyn Ball, 'Disciplining Traumatic History: Goldhagen's Impropriety', *Cultural Critique* 46 (2000), 124-152, alhier 145.

¹²⁶ Schirmacher, 'Hitler's Code', 44-45.

gekenmerkt worden als een intentionalistische verklaring, omdat de these van Goldhagen geheel afhankelijk was van antisemitisme en de motieven en acties van mensen.¹²⁷ Daarbij zag de Amerikaan een gebeurtenis, zoals de Holocaust, al vanaf de negentiende eeuw aankomen. Doordat Goldhagen echter gewone Duitsers als verantwoordelijk voor dit historische fenomeen zag en de motieven van de daders trachtte te achterhalen gaf de Amerikaan wel een eigen visie van het intentionalisme.¹²⁸ De politieke wetenschapper erkende dat de Holocaust zonder Hitler en het Nationaalsocialisme nooit had plaatsgevonden.¹²⁹ Daarentegen trachtte hij de rol van de *Führer* en de ideologie zo klein mogelijk te maken. Volgens Goldhagen verklaarde gehoorzaamheid aan Hitler of aan de Duitse staat niet de wreedheid van de Duitse acties.

Zowel functionalisten en intentionalisten zoeken verklaringen voor de Holocaust bij de beslissingen en acties van de politieke elite, het bureaucratische stelsel of de Nationaalsocialistische organisaties. Antisemitisme heeft binnen intentionalistische verklaringen vaker een belangrijke rol, maar wordt gekenmerkt als ‘*necessary but insufficient ingredient in the explanation*’.¹³⁰ Dit wil zeggen dat dit concept noodzakelijk was voor het ontstaan van de Holocaust, maar niet de gehele verklaring is voor het verschijnsel.¹³¹ De verklaring van Goldhagen hangt daarentegen in zulke mate van de bepalende invloed van antisemitisme af, dat de visie van de Amerikaan als extreem intentionalistisch wordt gezien.¹³²

Duidelijk is dat Goldhagen zich positioneerde tegenover functionalistische concepten. Doordat de politieke wetenschapper de motieven en overtuigingen van de daders als verklarende factoren zag voor de Holocaust, stelde hij zich tegenover Hannah Arendt op.¹³³ Het concept van de ‘banaliteit van het kwaad’ zag zij als verklaring voor de Holocaust. Hier benaderde een indifferente bureaucraat de *Judenfrage* als een bureaucratisch probleem. De uitmoording van de Joden was de meest efficiënte, effectiefste en goedkoopste oplossing. De functionalisten hebben dit concept opgepakt om te pleiten dat de Holocaust was geboren als

---

¹²⁷ Fred Alford, ‘“Hitler’s Willing Executioners”: What does “Willing” Mean?’, *Theory and Society* 26 (1997), 719-738, alhier 722; Moses, ‘Structure and Agency’, 194, 209-210.

¹²⁸ Götz Aly, ‘The universe of death and torment’, in: Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 167-174, alhier 173-174.

¹²⁹ Rosenbaum, *Explaining Hitler*, 349.

¹³⁰ Moses, ‘Structure and Agency’, 202.

¹³¹ Norman G. Finkelstein, ‘Daniel Jonah Goldhagen’s “Crazy” Thesis: A Critique of Hitler’s Willing Executioners’, in Norman G. Finkelstein en Ruth Bettina Birn, *A Nation on Trial: The Goldhagen Thesis and Historical Truth* (New York, 1998), 1-100, alhier 15.

¹³² Rosenfeld, ‘The Controversy that Isn’t’, 269.

¹³³ Rosenbaum, *Explaining Hitler*, 340.

een Nationaalsocialistische bureaucratische beslissing.¹³⁴ Goldhagen zag voor het bureaucratische stelsel van het Derde Rijk alleen een rol als leverancier van het materiaal en de mogelijkheid om de Holocaust te voltrekken.¹³⁵

Goldhagen had in zijn verweer tegen de Duitse critici voor de uitkomst van *Hitlers Willige Vollstrecker* zijn critici verweten dat zij geen betere verklaringen leverden als alternatief voor zijn visie.¹³⁶ Als reactie gaf de functionalist Hans Mommsen in augustus 1996 een antwoord, waardoor hij zich in het Goldhagendebat ging manifesteren. In zijn artikel trachtte hij zijn verklaring voor de Holocaust weer te geven. De interpretatie van Mommsen was helemaal in de lijn van het functionalisme, waar hij de cumulatieve radicalisering van structuren en de bureaucratie in het Derde rijk benadrukte.¹³⁷ Dit was erop gericht om de nadruk van de intentionalist Goldhagen op *eliminationist* antisemitisme als geheel verklarend voor de Holocaust te ontkrachten. Mommsen was niet de enige functionalist die kritiek leverde op Goldhagen. Ook intentionalisten in Duitsland waren het niet eens met de these van de Amerikaan. De meest uitgesproken criticus van deze stroming was Eberhard Jäckel, die het boek ‘*Einfach ein schlechtes Buch*’ noemde.¹³⁸ De intrede van Mommsen kwam op het moment dat het Goldhagendebat aan het veranderen was. Toen Goldhagen in Duitsland voor zijn promotietoer was, kreeg hij steun van het Duitse publiek. Waar in de eerste fase van het Goldhagendebat het boek door Duitse historici geheel werd verworpen, werd aan het einde van de tweede fase en zeker in de derde fase *Hitler's Willing Executioners* een plaats toegekend bij de rest van de Holocauststudies.¹³⁹ De kritiek van Mommsen, die op een andere manier dan voorheen kritiek leverde op Goldhagen, kan hier als het beginpunt van worden gezien.

De negatieve historici

Een van de opvallende kenmerken van het Goldhagendebat is toch wel de vrijwel unanieme negatieve tot kritische reactie van de Duitse historici op *Hitler's Willing Executioners*. Het maakte daarbij niet uit tot welke historiografische stroming een historicus behoorde, of de politieke voorkeur van diegene.¹⁴⁰ Gedeeltelijk kunnen de kritieken worden opgevat als

---

¹³⁴ Hier wordt ook wel de term *Schreibtischmörder* voor gebruikt.

¹³⁵ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 480-481; James Mahoney en Michael Ellsberg, ‘Goldhagen’s Hitler’s Willing Executioners: A Clarification and Methodological Critique’, *Journal of Historical Sociology* 12 (1999), 422-436, alhier 426.

¹³⁶ Goldhagen, ‘The failure’, 148-149.

¹³⁷ Shandley, ‘Introduction’, 14-15.

¹³⁸ Eberhard Jäckel, ‘Einfach ein schlechtes Buch’, *Die Zeit* (17 mei 1996).

¹³⁹ Shandley, ‘Introduction’, 2.

¹⁴⁰ Rieger, “Daniel in the Lion’s Den?”, 226.

territoriale verdediging, want Goldhagen claimde dat hij de verklaring voor de Holocaust had gevonden.¹⁴¹ Zou deze visie geaccepteerd worden, dan betekende dit dat de Duitse historici hun eigen werk als verkeerd beschouwden.¹⁴² Zeker voor de historici die in de herfst van hun carrière zaten, zagen op die manier hun levenswerk verworpen worden. Er moet niet uitgesloten worden dat bepaalde historici jaloers reageerden op de jonge Amerikaanse academicus.¹⁴³ Veelal had elke gevestigde historicus jarenlang moeten strijden om in de aandacht te komen bij de academische wereld. Goldhagen wist echter met een provocatieve these en schrijfstijl een *bestseller* te schrijven. Verder was het een doorn in het oog dat andere, betere en completere werken eigenlijk de aandacht verdiende die dit boek kreeg, omdat *Hitler's Willing Executioners* veel tekortkomingen bevatte.¹⁴⁴

Zowel rechtse en conservatieve als linkse en sociaalliberale Duitse historici verwierpen *Hitler's Willing Executioners*. Al hadden historici uit beide kampen verschillende argumenten de conclusies waren vrijwel hetzelfde. *Hitler's Willing Executioners* ging tegen de heersende normaliserende trend van de Duitse geschiedenis in, waar de Holocaust werd gepresenteerd in een comparatief framework. Dit werd gepropageerd door rechtse en conservatieve historici en de centrumrechtse CDU, die sinds 1982 aan de macht was.¹⁴⁵ Goldhagen presenteerde de Holocaust als een unieke Duitse ontwikkeling, waardoor hij dus een *Sonderweg* benadrukte. Juist de linkse en sociaalliberale historici hebben sinds de jaren zeventig de *Sonderweg*-these als verklaring voor de Holocaust aangehangen. In vergelijking tot de deze historici reageerden rechtse en conservatieve historici vrij weinig op *Hitler's Willing Executioners*.¹⁴⁶ Linkse en sociaalliberale historici namen de leiding in de Duitse academische aanval op het boek van Goldhagen, het beste voorbeeld hiervan is de liberale historicus Hans Mommsen.¹⁴⁷

Doordat de linkse en sociaalliberale historici Goldhagen zo fel bekritiseerden moet er meer achter het Goldhagendebat steken, dan gewoon een nieuw historiografisch debat over de verklaring voor de Holocaust. De heftige kritieken die Goldhagen kreeg in de eerste fase van het debat lieten zien dat historici meer als Duitsers reageerden dan academici.¹⁴⁸ De Amerikaanse Jood werd gezien als een 'aanklager', die de Duitse bevolking en hun natie betichtte van een collectieve schuld voor de Holocaust. Hierbij reageerden de Duitse historici

---

¹⁴¹ Shandley, 'Introduction', 1.

¹⁴² *Ibidem*, 5.

¹⁴³ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 2.

¹⁴⁴ Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 259-260.

¹⁴⁵ Rensmann, 'Holocaust Memory', 59.

¹⁴⁶ Schneider, "Die Goldhagen-Debatte", 79-80; Rensmann, 'Holocaust Memory', 65-68.

¹⁴⁷ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229.

¹⁴⁸ Shandley, 'Introduction', 7.

extreem defensief met onder andere vooroordelen en beledigingen.¹⁴⁹ Zo beschuldigden zij Goldhagen met een collectieve schuld-these, terwijl Goldhagen sprak van de individuele verantwoordelijkheid van daders en de collectieve verantwoordelijkheid voor de Holocaust van het Duitse volk en natie.¹⁵⁰ Dit kan mogelijk een verklaring zijn voor de reacties in de eerste fase van het Duitse debat rondom *Hitler's Willing Executioners*, waarbij het boek zoveel mogelijk in de grond werd geboord.¹⁵¹ Zo kan begrepen worden waarom Goldhagen werd aangevallen op zijn Joodse afkomst.

Ook moet er rekening gehouden worden met de situatie dat een Amerikaan, een buitenstaander, wederom een debat begon over de Holocaust en de verantwoordelijkheid van de Duitse natie en het volk. Doordat Goldhagen alleen in de Engelse versie in een voetnoot de breuk van het Derde Rijk en de BRD weergaf, was het mogelijk dat zijn boek geïnterpreteerd werd alsof de collectieve verantwoordelijkheid van de Duitse natie en volk nog altijd aanwezig was. Hierdoor is het begrijpelijk waarom Goldhagen in de Duitse versie van zijn boek, alsmede meermaals in de promotietour, deze breuk benadrukte om te laten zien dat hij wel degelijk een verschil in de politieke cultuur zag.¹⁵²

Sinds de uitkomst van *Hitler's Willing Executioner* was het een mediasensatie. Dit bleek niet alleen uit het Goldhagendebat in Duitsland, dat in de media gevoerd werd. Goldhagen kreeg tijdens zijn promotietour de status van een tv-ster, omdat hij voortdurend gevolgd werd door de media.¹⁵³ In tegenstelling tot de Duitse historici wist Goldhagen het Duitse volk te bereiken. Dit bleek onder andere uit een paneldiscussie toen Goldhagen in een dispuut met Mommsen het publiek erbij betrok. Dit deed hij door het publiek de vraag te stellen of zij het eens waren met de visie van de gerenommeerde Duitse historicus, dat daders in de Holocaust geen idee hadden waarmee ze mee bezig waren.¹⁵⁴ De conclusie van de academische wereld was duidelijk. De analyserende, afstandelijke en beschrijvende toon van de Duitse historici in hun ingewikkelde analyses van de Holocaust sloegen niet aan bij de Duitse bevolking.¹⁵⁵ Daartegen was de betrokken en provocatieve schrijfstijl van Goldhagen beter te begrijpen voor de algemene lezer. Dit kwam tevens doordat hij een simpel antwoord leverde op een moeilijke vraag, namelijk wat de verklaring voor de Holocaust was.¹⁵⁶ Goldhagen werd bekritiseerd voor zijn retoriek, maar ook zijn gebruik van de massamedia om

---

¹⁴⁹ Rensmann, 'Holocaust Memory', 67.

¹⁵⁰ Goldhagen, 'The failure', 143.

¹⁵¹ Ash, 'American and German Perspectives', 403.

¹⁵² Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 251.

¹⁵³ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 73.

¹⁵⁴ Ullrich, 'A triumphal procession', 199.

¹⁵⁵ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229-230.

¹⁵⁶ Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 256.

zichzelf te profileren. De grote vraag voor Duitse historici was hoe zij de afstand tussen het Duitse publiek en de academische wereld wisten te overbruggen, want het Goldhagendebat had duidelijk gemaakt dat dit contact verloren was gegaan.¹⁵⁷

Het Goldhagendebat als generatieconflict

Het Goldhagendebat was het eerste grote historische dispuut waar een generatie historici niet hun eigen acties in de Tweede Wereldoorlog hoefden te verantwoorden.¹⁵⁸ Ze waren of te jong om schuldig te zijn of nog niet geboren.¹⁵⁹ Het Goldhagendebat kan gezien worden als een generatieconflict tussen de jonge Amerikaan en de gevestigde Duitse historici, die veelal tot de tweede naoorlogse generatie behoorden.¹⁶⁰ Door de verwijten aan Goldhagen, dat hij te jong en onervaren was, werd geclaimd dat hij daardoor provocerende claims durfde te maken, zoals het verwerpen van alle conventionele verklaringen voor de Holocaust.¹⁶¹ De politieke wetenschapper had een schrijfstijl die betrokken was en schreef over de daders en hun motieven. Daarentegen maakte Duitse historici gebruik van een onpersoonlijke en afstandelijke schrijfstijl, waar ingewikkelde structuren en omstandigheden werden geanalyseerd en beschreven.¹⁶² In één scene beschreef Goldhagen hoe Duitsers Joodse baby's vermoordden.¹⁶³ Bij Duitse historici zou zo'n soort scene nooit voorgekomen zijn. Zij kwamen in opstand tegen deze manier van schrijven. Dit bestempelde de cultureel historicus Axel Körner als '*rebellious seniors*'.¹⁶⁴ Hiermee werd duidelijk dat het Goldhagendebat gezien kon worden als een generatieconflict.

Doordat Goldhagen alle voorgaande verklaringen voor de Holocaust verwierp, toonde hij een gebrek aan respect voor zijn collega's.¹⁶⁵ Bij Duitse historici heerste het idee dat de Amerikaan, door zijn jonge leeftijd, niet bijtijds was met de heersende discussies. Goldhagen wilde een reactie geven op het werk van Browning, maar nam daarbij tevens een adviserende rol aan tegenover gevestigde historici. Deze ogenschijnlijke arrogante houding was een verklaring waarom Duitse historici in eerste instantie Goldhagen aanvielen in plaats van het onderwerp en de these in *Hitler's Willing Executioners*, namelijk de motivaties van de daders en het *eliminationist* antisemitisme. Een duidelijk voorbeeld hiervan was de kritiek dat de

---

¹⁵⁷ Kwiet, "'Hitler's Willing Executioners'", 2.

¹⁵⁸ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 68.

¹⁵⁹ De grote uitzondering hierop is Rudolf Augstein. Tijdens de Tweede Wereldoorlog diende hij in de Wehrmacht.

¹⁶⁰ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 62.

¹⁶¹ *Ibidem*, 64.

¹⁶² Ullrich, 'A triumphal procession', 199.

¹⁶³ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 216.

¹⁶⁴ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 63.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 65.

Amerikaan nooit een doctoraat in Duitsland had gekregen. Doordat Goldhagen zo zwaar bekritiseerd werd, namen enkele academici het wel voor Goldhagen op. Voorbeeld hiervan zijn literatuurwetenschapper Jan Philipp Reemtsma en filosoof Jürgen Habermas.¹⁶⁶ Waar voornamelijk de publieke verbondenheid van de politieke wetenschapper en de goede vragen die Goldhagen stelde, werden benadrukt.

De vrijwel unanieme verwerping van de these van Goldhagen kan worden geïnterpreteerd alsof de gehele tweede naoorlogse generatie zich vernederd voelde.¹⁶⁷ Zo was kritiek op de leeftijd van de Amerikaan overbodig, want inhoudelijk kon er meer dan genoeg gezegd worden over *Hitlers Willing Executioners*. Het generatieconflict kan begrepen worden door rekening te houden met de groeiende afstand van de Holocaust.¹⁶⁸ Het perspectief van het onderzoek is hierdoor gaan veranderen, want er werden andere vragen gesteld en naar andere onderwerpen binnen de Holocaust gekeken.¹⁶⁹ Eerst werd gekeken naar de Nationaalsocialistische gemeenschap, structuren, processen, het klinische karakter van de Holocaust en de invloed van de industrie en bureaucratie op de Holocaust.¹⁷⁰ Daarentegen onderzocht Goldhagen de daadwerkelijke daders en hun motivaties. Dit generatieconflict kan verklaard worden doordat de personen uit de tweede naoorlogse generatie niet dezelfde afstand ten aanzien van de Holocaust hebben in vergelijking met jongere personen.¹⁷¹ Zij hebben de morele schuld van hun ouders op zich moeten nemen en daarmee leren omgaan, omdat hier niet over gepraat werd. Doordat de personen uit de derde generatie dit niet in die mate hebben meegemaakt konden zij andere vragen stellen, die de mogelijke collectieve verantwoordelijkheid en dus schuld van hun grootouders mogelijke aansprak.¹⁷² Goldhagen was een voorbeeld van iemand die andere en directe vragen stelde over de daders van de Holocaust, terwijl Duitse historici nog vast zaten in verklaringen van structuren en processen.¹⁷³

Goldhagen had de capaciteiten om de media in te zetten en hier gebruik van te maken om zichzelf te profileren en kon zodoende het Duitse publiek aan spreken en achter zich

---

¹⁶⁶ Körner, “The Arrogance of Youth”, 66-67.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 67.

¹⁶⁸ Rosenfeld, ‘The Controversy that Isn’t’, 272.

¹⁶⁹ Körner, “The Arrogance of Youth”, 68.

Goldhagen is de zoon van een Holocaustoverlevende, wat hem ook een tweede naoorlogse generatie maakt. Toch is de leeftijd van Goldhagen in vergelijking met andere historici van die generatie lager, wat gedeeltelijk de verklaring is waarom hij andere verklaringen zocht voor de Holocaust, maar ook waarom er zo aan hem gerelateerd werd.

¹⁷⁰ Körner, “The Arrogance of Youth”, 61, 69-70.

¹⁷¹ Rieger, “Daniel in the Lion’s Den?”, 230.

¹⁷² Körner, “The Arrogance of Youth”, 70.

¹⁷³ Aly, ‘The universe of death’, 170-171.

krijgen. Dit bleek onder andere in de paneldiscussies. Juist de oudere generatie Duitse historici bleek dit niet te kunnen, omdat zij niet gewend waren academische discussies voor een lekenpubliek te voeren.¹⁷⁴ Goldhagen dwong daarentegen steun en sympathie af, onder andere dankzij zijn beleefde stijl van presenteren, wist hij een publiek debat te creëren.¹⁷⁵ Dat bleek bijvoorbeeld uit zijn oproep aan de Duitse bevolking dat zij zijn boek zelf zouden beoordelen, voordat ze de kritieken van de historici aannamen.¹⁷⁶ Dit laat wederom zien waarom het Goldhagendebat ook als een generatieconflict in de academische wereld gezien kan worden.

Het academische debat rondom *Hitler's Willing Executioners* ging dus om meer dan alleen een verschil in verklaringen van de Holocaust. Het was een generatieconflict in de academische wereld, die de reacties van de Duitse historici gedeeltelijk kunnen verklaren. Goldhagen maakte, als intentionalist, deel uit van de gevestigde verklarende historiografische stromingen voor de Holocaust. Echter het meest opvallende van het gehele Goldhagendebat is dat het Duitse publiek achter Goldhagen stond, terwijl de Duitse historici tegenover de Amerikaan stonden. Hoe dit mogelijk was zal in het volgende hoofdstuk aan bod komen.

---

¹⁷⁴ Körner, "The Arrogance of Youth", 73-75.

¹⁷⁵ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229

¹⁷⁶ Goldhagen, 'The failure', 150.

Hoofdstuk 4-

Het publieke debat

In dit hoofdstuk zal ik aandacht schenken aan de manier waarop het Goldhagendebat zich manifesteerde in de publieke sfeer. Hoe kon het dat het Duitse publiek Goldhagen en *Hitler's Willing Executioners* steunde in plaats van hun eigen historici. Zoals beschreven in hoofdstuk drie viel er in het academische debat een generatieconflict te ontdekken. Was dit ook hier aanwezig?

Het Goldhagendebat, waarvan de academische reacties in kranten en weekbladen werden weergegeven, kan gezien worden als een mediagebeurtenis.¹⁷⁷ Een indicatie hiervoor werd zichtbaar tijdens de promotietour van de Amerikaan in Duitsland. Niet alleen werd Goldhagen actief gevolgd door de pers, maar ook de paneldiscussies werden goed bezocht.¹⁷⁸ Deze publieke discussies waren landelijk populair, anders zouden ze niet op televisie worden uitgezonden.¹⁷⁹ Dit geeft allemaal aan dat *Hitler's Willing Executioners* speelde in de publieke sfeer. Opvallend daarbij is dat Goldhagen het publiek kon bereiken. Dit maakte filosoof Jürgen Habermas duidelijk in zijn toespraak voor de uitreiking van de Democratie Prijs aan Goldhagen in maart 1997: '*Daniel Goldhagen has provided a powerful stimulus to the public conscience of the Federal Republik.*'¹⁸⁰ Dit was onder andere omdat hij zich in de media wist te profileren. Ook de agressieve promotiecampagne van Amerikaanse en Duitse uitgever van *Hitler's Willing Executioners* moet daarbij niet vergeten worden. Zij hebben het boek onder de aandacht gebracht.¹⁸¹ Duitse historici moeten zichzelf de populariteit aanrekenen, want zij presenteerden de politieke wetenschapper als een '*accuser*' van de Duitse bevolking.¹⁸² Zij stelden hem voor met een anti-Duitse houding, waardoor de sympathieke en beleefde Amerikaan tijdens zijn promotietour en paneldiscussies in Duitsland alleen maar een goede indruk kon maken.¹⁸³ Duidelijk was dat het academische debat over *Hitler's Willing Executioners* werd opengesteld om te veranderen in een breed publiek debat.¹⁸⁴ De rol van de media heeft hier een cruciale rol gespeeld.

De *bestsellerstatus* van *Hitler's Willing Executioners* laat zien dat het boek populair was bij de Duitse bevolking. Dit wil echter niet zeggen dat iedereen, die het boek kocht, de

---

¹⁷⁷ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 230.

¹⁷⁸ Rensmann, 'Holocaust Memory', 72; Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 267-268.

¹⁷⁹ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 228.

¹⁸⁰ Jürgen Habermas, 'Goldhagen and the public use of history: why a Democracy Prize for Daniel Goldhagen?', in Robert Shandley, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998), 263-273, alhier 263.

¹⁸¹ Hasian en Frank, 'Rhetoric', 102-103.

¹⁸² Rensmann, 'Holocaust Memory', 66-67.

¹⁸³ Peck, 'Being a Jewish American', 172; Ash, 'American and German Perspectives', 406.

¹⁸⁴ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 74-75.

visie van Goldhagen ondersteunde.¹⁸⁵ Wat wel duidelijk was, is dat door de schrijfstijl van de politieke wetenschapper en de monocausale verklaring als hoofdoorzaak van de Holocaust het boek makkelijk te begrijpen was.¹⁸⁶ Het is moeilijk om te peilen wie de visie van de Amerikaan steunde. Daarentegen kan er wel gekeken worden wie er aanwezig waren bij de paneldiscussies. Het bleek dat dit voornamelijk mensen met een linkse of liberale overtuiging waren, waarvan veel afkomstig waren uit de derde naoorlogse generatie.¹⁸⁷ Zij waren degene die zich afkeerden tegen de linkse en liberale historici die kritiek op Goldhagen leverden.¹⁸⁸ Dit was opvallend, want in voorgaande historiografische debatten in de jaren tachtig stonden de personen met een linkse of sociaalliberale politieke overtuiging nog ferm achter hun historici. Het beste voorbeeld van dit is de *Historikerstreit*.¹⁸⁹ Dit gold alleen voor de mensen die zich bezig hielden met deze academische debatten. De populariteit van Goldhagen kan verklaard worden vanwege zijn presentatie die aansloeg bij het gewone publiek en het duidelijk verhaal. Een belangrijk punt hierbij was de nadruk die Goldhagen legde op de breuk van de politieke cultuur van de BRD met het Nationaalsocialisme en het toenmalige heersende antisemitisme.¹⁹⁰ Duitse historici gingen academische kritieken leveren op *Hitler's Willing Executioners*, waarbij zij hun eigen verklaringen voor de Holocaust presenteerden. Dit kwam neer op complexe processen en structuren, die moeilijk te volgen waren voor het Duitse publiek.¹⁹¹ De focus van Goldhagen op de daders en de nieuwe vragen van de Amerikaan zorgden ervoor dat hij een confrontatie aanging met de herinnering aan de Holocaust.¹⁹² Dit was precies wat de personen uit de derde naoorlogse generatie wilden.

Het generatieconflict in het publieke debat

Het generatieconflict dat in de academisch wereld herkend werd kan dus ook gezien worden in de publieke sfeer. De paneldiscussies zijn hier wederom een goed voorbeeld van. In de publieke discussies waar personen uit de tweede naoorlogse generatie aanwezig was, bleek het enthousiasme voor de visie van Goldhagen een stuk minder.¹⁹³ Personen uit de derde naoorlogse generatie hebben, vanwege de afstand van de Holocaust, historische angsten kunnen overwinnen en zodoende de morele verantwoordelijkheid voor deze historische

---

¹⁸⁵ Rosenfeld, 'The Controversy that Isn't', 269-270.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 265.

¹⁸⁷ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229.

¹⁸⁸ Körner, "'The Arrogance of Youth'", 67.

¹⁸⁹ Rieger, "Daniel in the Lion's Den?", 229-230.

¹⁹⁰ Ash, 'American and German Perspectives', 400, 404; Hasian en Frank, 'Rhetoric', 102-103, 108.

¹⁹¹ Ullrich, 'A triumphal procession', 199.

¹⁹² Körner, "'The Arrogance of Youth'", 70-71.

¹⁹³ Rensmann, 'Holocaust Memory', 75.

gebeurtenis op zich durven te nemen.¹⁹⁴ Daarbij accepteerden zij met de Duitse collectieve verantwoordelijkheid voor de Holocaust, ook dat hun grootouders schuldig waren.¹⁹⁵ Personen uit de tweede naoorlogse generatie durfde deze confrontatie niet aan. Dit kwam doordat de eerste naoorlogse generatie de oorlog probeerde te vergeten.¹⁹⁶ Waar Duitse historici Goldhagen als arrogant zagen, konden jonge Duitsers zich relateren aan hem. Doordat de jonge en sympathieke Amerikaan de confrontatie met de herinnering aan de Holocaust zocht, door te kijken naar de daders, gingen jonge Duitsers achter hem staan.

Met de aanname van de visie van Goldhagen probeerde de jongere generatie Duitsers te bewijzen dat ze anders waren dan vorige generaties.¹⁹⁷ Dit moest een bevestiging zijn dat er een nieuwe politieke cultuur was. Het Goldhagendebat lijkt dan ook een keerpunt te zijn, waarbij een nieuwe generatie Duitsers verlossing voor de morele schuld van de Holocaust zocht. Dit werd getracht te bereiken door de acceptatie van deze schuld.¹⁹⁸ In deze sfeer is het niet vreemd dat *Hitler's Willing Executioners* aansloeg. Dit laat een generatieconflict zien in de publieke sfeer.¹⁹⁹ Dit kwam mede door de presentatie en betrokken retorica van Goldhagen die aansloeg, terwijl de Duitse historici niet konden omgaan met de massamedia om hun visie en kritieken aannemelijk te maken voor het Duitse publiek.²⁰⁰ Het is duidelijk dat het begrip van de Holocaust niet meer alleen een academische aangelegenheid was. Het proces werkte in een brede publieke sfeer, wat te wijten was aan de massamedia en ook het algemene bewustzijn van het nationale verleden.²⁰¹

Er was een afstand ontstaan tussen de geschiedwetenschap en het historisch bewustzijn van het volk.²⁰² De personen van de derde naoorlogse generatie uit het Duitse publiek steunden Goldhagen en zijn visie, waarbij de collectieve verantwoordelijkheid voor de Holocaust gelegd werd bij de grootouders.²⁰³ Deze generatie had noodzaak aan confrontatie met dit historische fenomeen en wilde de morele verantwoordelijkheid op zich nemen door te kijken naar de daders.²⁰⁴ Er moesten nieuwe vragen gesteld worden en anders gekeken worden naar de Holocaust. Deze sfeer viel al te herkennen tijdens de *Wehrmacht-*

---

¹⁹⁴ Körner, "The Arrogance of Youth", 61.

¹⁹⁵ *Ibidem*, 70-71.

¹⁹⁶ Ash, 'American and German Perspectives', 405-406; Ball, 'Disciplining Traumatic History', 151; Hilberg, 'The Goldhagen Phenomenon', 727.

¹⁹⁷ Körner, "The Arrogance of Youth", 71.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 72.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 60.

²⁰⁰ *Ibidem*, 73.

²⁰¹ *Ibidem*, 74-75.

²⁰² Kwiet, "Hitler's Willing Executioners", 2.

²⁰³ Körner, "The Arrogance of Youth", 68-70.

²⁰⁴ *Ibidem*, 70; Ash, 'American and German Perspectives', 405.

tentoonstelling in 1995, waar een kritische academische en een positieve publieke reactie was te herkennen.²⁰⁵ Opvallend is dat de Duitse politieke wereld nog niet aan bod is gekomen. Zij bemoeiden zich echter bijna niet met het Goldhagendebat, al waren er wel enkele reacties. CSU-frontman Peter Gauweiler noemde Goldhagen een racist, die met zijn boek een haatspeech had geleverd.²⁰⁶ Van deze conservatieve (radicale) rechtse persoonlijkheid viel zoiets te verwachten.²⁰⁷ De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Klaus Kinkel gaf impliciet een reactie op de these van Goldhagen bij een toespraak bij het *American Jewish Committee* in Washington, waar hij sprak dat schuld altijd persoonlijk was en niet collectief of erfelijk.²⁰⁸ Het Goldhagendebat had daarentegen invloed op het historisch bewustzijn van de BRD en had gevolgen voor de politieke cultuur.²⁰⁹ Zo werd nagedacht over de identiteit van de Duitse natiestaat in relatie tot het problematische verleden. De acceptatie van de morele schuld van personen uit de derde naoorlogse generatie zou onderdeel worden van de politieke cultuur. Het was opvallend dat er bijna geen reacties vanuit de Duitse politiek kwamen.

Goldhagen trachtte het begrip van de Duitse geschiedenis te veranderen en invloed uit te oefenen op de *Vergangenheitsbewältigung* in Duitsland. De politieke wetenschapper stelde nieuwe vragen over de Holocaust, namelijk over de motieven van de daders. Daardoor sprak hij door middel van zijn visie van het *eliminationist* antisemitisme de collectieve verantwoordelijkheid van de Duitse bevolking voor de Holocaust aan. In de publieke wereld was openheid voor het problematische verleden te herkennen bij de derde naoorlogse generatie. Hierbij stimuleerde *Hitlers's Willing Executioners* het denken over de Duitse daders en verantwoordelijkheid voor de Holocaust. Vanuit deze situatie kon de Duitse natie en de Duitse bevolking verder met de vormgeving van een nieuwe nationale identiteit van een verenigd Duitsland.

---

²⁰⁵ Shandley, 'Introduction', 17; Körner, "'The Arrogance of Youth'", 69-70.

²⁰⁶ De *Christlich-Soziale Union* is de conservatieve christendemocratische partij van Beieren. De CDU is de zusterpartij, die in alle andere Duitse staten aanwezig is. In tegenstelling tot andere christendemocratische partijen, die zich na de Tweede Wereldoorlog verenigde in de CDU, wilde de CSU haar onafhankelijkheid in Beieren behouden. Op federaal niveau hebben de CDU en de CSU wel altijd samengewerkt onder de naam *die Union*.

²⁰⁷ Shandley, 'Introduction', 22.

²⁰⁸ Rensmann, 'Holocaust Memory', 65-66.

²⁰⁹ Shandley, 'Introduction', 25.

Conclusie

Op 29 maart 1996 kwam *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* uit in de Verenigde Staten. Dit boek geschreven door de Amerikaanse politieke wetenschapper Daniel Goldhagen beargumenteerde in een provocatieve these en schrijfstijl dat hij de verklaring voor de Holocaust gevonden had. Sinds de negentiende eeuw was het *eliminationist* antisemitisme sluimerend aanwezig geweest in de Duitse samenleving en dankzij Adolf Hitler en het Nationaalsocialisme werd dit geactiveerd. Hierdoor kon de Holocaust voltrokken worden door 'ordinary Germans', wat Goldhagen trachtte te bewijzen door te kijken naar de motieven van de daadwerkelijke daders. Deze extreem intentionalistische visie verwierp alle voorgaande verklaringen voor de Holocaust. Dit zorgde voor een heftige internationale academische reactie, maar ook het algemene publiek reageerde op de these van Goldhagen. Dit bleek uit de internationale *bestseller* status die het boek kreeg.

In Duitsland ontstond een academische en publieke controverse, wat de naam het Goldhagendebat kreeg. Binnen deze controverse zijn drie fases te herkennen. In de eerste fase, die duurde van de Amerikaanse publicatie op 29 maart 1996 tot de uitgave van de Duitse vertaling op 6 augustus 1996, werd het boek door vrijwel alle Duitse historici verworpen. Dit betrof voornamelijk specialisten van de Holocaust en het Derde Rijk. De persoonlijke toon waarop de Duitse historici zowel de these van Goldhagen verwierpen als de Amerikaanse Jood persoonlijk aanvielen, liet zien dat er meer te herkennen was dan alleen territoriale kritiek. In september 1996 ging Goldhagen naar Duitsland om de Duitse vertaling van *Hitler's Willing Executioners* te promoten. Onder grote mediabelangstelling, die Goldhagen en zijn boek al vanaf de Amerikaanse publicatie kreeg, werd de Amerikaan gevolgd. In vier publieke paneldiscussie, waar Goldhagen met Duitse historici *Hitler's Willing Executioners* bediscussieerden, stonden zij lijnrecht tegenover elkaar. Het Duitse publiek koos echter de kant van de jonge sympathiek Amerikaan. De ingewikkelde verklaringen voor de Holocaust van Duitse historici, waar op een afstandelijke en analyserende schrijfstijl gekeken werd naar complexe processen en structuren als oorzaken, kregen geen steun. De provocatieve en aantrekkelijke schrijfstijl van Goldhagen daarentegen, waar een makkelijk antwoord werd gegeven als verklaring voor de Holocaust, vond wel brede weerklank. In eerdere academische debatten over de Holocaust, zoals de *Historikerstreit* en het Derde Rijk was er in tegenstelling tot het Goldhagendebat weinig publieke participatie. In de derde fase van het debat, die duurde tot november 1996, was er een omslag bij Duitse historici te herkennen. *Hitler's Willing Executioners* kreeg een plaats toegekend in de bestaande Holocaust literatuur.

Alhoewel de Duitse historici kritisch bleven over het werk, werden het onderzoeksobject van Goldhagen, namelijk de motieven van de daadwerkelijke daders om deel te nemen aan de Holocaust, en de nieuwe vragen die hierbij horen aangenomen als een toevoeging. Daarentegen werd de these van Goldhagen nog altijd verworpen.

Belangrijk is dat Goldhagen het Duitse publiek wist te bereiken en zodoende hun steun kreeg. Dit wil niet zeggen dat de gehele Duitse bevolking de these van Goldhagen accepteerde. Echter in de lijn van de *Wehrmacht*-tentoonstelling in 1995 werd duidelijk dat personen uit de derde naoorlogse generatie noodzaak hadden aan een confrontatie met het problematische verleden van de Holocaust. Hierbij behoorden nieuwe vragen over de daders. Goldhagen leverde dit en met de acceptatie van zijn these gingen personen uit derde naoorlogse generatie zelfs zo ver om de schuld van hun grootouders te accepteren. Er was dus een generatieconflict te herkennen met de tweede naoorlogse generatie, die niets durfden te vragen over de schuldigheid van hun ouders. Dit was een onderdrukt onderwerp dat altijd verzwegen werd. Bijna alle Duitse historici die Goldhagen bekritiseerden kwamen uit deze generatie en zij konden niet omgaan met de aanval van de Amerikaanse Jood op de schuldigheid van hun ouders. Daarbij was de provocatieve en betrokken schrijfstijl van de politieke wetenschapper een nieuwe manier van schrijven over een beladen academisch onderwerp. Er was dus een generatieconflict op zowel academisch als publiekelijk niveau te herkennen.

Op 10 maart 1997 kreeg Daniel Goldhagen de Democratieprijs door het tijdschrift *Blätter für deutsche und internationale Politik* uitgereikt, omdat hij in vergelijking met eerdere academische discussies over de Holocaust en het Derde Rijk een brede weerklank had gekregen bij het Duitse publiek. Daarbij was de Duitse bevolking dankzij Goldhagen bewust geworden dat de daders van de Holocaust niet alleen te zoeken waren tussen de Nazi's en de SS, maar ook bij de gewone Duitse burgerbevolking. Vanaf het begin was het Goldhagendebat in Duitsland een mediasensatie geweest. De Duitse historici werden zich bewust dat zij het contact met de eigen bevolking hadden verloren, zeker ten aanzien van onderwerpen over het problematische Duitse verleden. Door de aandacht te leggen op de daadwerkelijke daders van de Holocaust, die op conventionele manieren Joden ombrachten, heeft Goldhagen een bijdrage geleverd aan de Duitse politieke cultuur en de Duitse *Vergangenheitsbewältigung*. Dit zijn de vernieuwende aspecten die *Hitler's Willing Executioners* en het Goldhagendebat hebben gerealiseerd. In een publieke sfeer waar de derde naoorlogse generatie de confrontatie zocht met het problematische verleden gaf Goldhagen hun deze kans. Het handelen van de 'ordinary Germans' in de Tweede Wereldoorlog kon op een andere manier dan voorheen

bekeken worden, zowel in de academische als publieke wereld. Zo heeft een Amerikaanse Jood Duitsland veranderd.

Bibliografie

- Alford, Fred, “Hitler’s Willing Executioners”: What does “Willing” Mean?, *Theory and Society* 26 (1997), 719-738.
- Ash, Mitchell, ‘American and German Perspectives on the Goldhagen Debate: History, Identity, and the Media’, *Holocaust and Genocide Studies* 11 (1997), 396-411.
- Augstein, Rudolf, *Historikerstreit: die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung* (München, 1987).
- Ball, Karyn, ‘Disciplining Traumatic History: Goldhagen’s Impropriety’, *Cultural Critique* 46 (2000), 124-152.
- Boterman, Frits, *Moderne geschiedenis van Duitsland: 1800-heden* (Amsterdam, 2005).
- Brockmann, Stephen, ‘The Politics of German History’, *History and Theory* 29 (1990), 179-189.
- Deák, István, ‘Holocaust Views: The Goldhagen Controversy in Retrospect’, *Central European History* 30 (1997), 295-307.
- Finchelstein, Frederico, ‘The Holocaust Canon: Rereading Raul Hilberg’, *New German Critique* 96 (2005), 3-49.
- Finkelstein, Norman en Ruth Birn, *A Nation on Trial: The Goldhagen Thesis and Historical Truth* (New York, 1998).
- Finkelstein, Norman en Yehuda Bauer, ‘Goldhagen’s “Hitler’s Willing Executioners”: An Exchange of Views’, *The Jewish Quarterly Review* 89 (1998), 123-126.
- Goldhagen, Daniel, *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York, 1996).
- Hasian, Marouf Junior en Robert Frank, ‘Rhetoric, history, and collective memory: Decoding the Goldhagen debates’, *Western Journal of Communication* 63 (2009), 95-114.

- Hilberg, Raul, 'The Goldhagen Phenomenon', *Critical Inquiry* 23 (1997), 721-728.
- Jäckel, Eberhard, 'Einfach ein schlechtes Buch', *Die Zeit* (17 mei 1996).
- Körner, Axel, "'The Arrogance of Youth' – a Metaphor for Social Change?: The Goldhagen-Debate in Germany as Generational Conflict', *New German Critique* 80 (2000), 59-76.
- Kwiet, Konrad, "'Hitler's Willing Executioners' and 'ordinary Germans': Some Comments on Goldhagen's Ideas' , *Jewish Studies Yearbook* 1 (2000), 1-9.
- Levy, Daniel, 'The Future of the Past: Historiographical Disputes and Competing Memories in Germany and Israel', *History and Theory* 38 (1999), 51-66.
- Mahoney, James en Michael Ellsberg, 'Goldhagen's Hitler's Willing Executioners: A Clarification and Methodological Critique', *Journal of Historical Sociology* 12 (1999), 422-436.
- Meyer, Fritjof, 'Ein Volk von Dämonen', *Der Spiegel* (20 mei 1996).
- Moses, Dirk, 'Structure and Agency in the Holocaust: Daniel J. Goldhagen and His Critics', *History and Theory* 37 (1998), 194-219.
- Peck, Jeffrey, 'Being a Jewish American Germanist after Goldhagen: A response to Herbert Lehnert, "Was wir von Goldhagen lernen können"', *The German Quarterly* 70, (1997), 168-174.
- Rensmann, Lars, 'Holocaust Memory and Mass Media in Contemporary Germany: Reflections on the Goldhagen Debate', *Patterns of Prejudice* 33 (1999), 59-76.
- Rieger, Bernard, "Daniel in the Lion's Den?' The German Debate about Goldhagen's "Hitler's Willing Executioners'", *History Workshop Journal* 43 (1997), 226-233.
- Rosenbaum, Ron, *Explaining Hitler: the search for the origins of his evil* (Londen, 1999).
- Rosenfeld, Gavriel, 'The Controversy that Isn't: The Debate over Daniel J. Goldhagen's "Hitler's Willing Executioners" in Comparative Perspective', *Contemporary European History* 2 (1999), 249-273.

- Schneider, Michael, “Die ‘Goldhagen-Debatte’: Ein Historikerstreit in der Mediengesellschaft”, *Archiv für Sozialgeschichte* 37 (1997), 67-83.
- Shandley, Robert, *Unwilling Germans?: The Goldhagen Debate* (Minneapolis, 1998).
- Stern, Fritz, ‘The Goldhagen Controversy: One Nation, One People, One Theory?’, *Foreign Affairs* 75 (1996), 128-138.
- Ullrich, Volker, ‘Hitlers willige Mordgesellen. Ein Buch provoziert einen neuen Historikerstreit: Waren die Deutschen doch alle schuldig?’, *Die Zeit* (12 april 1996).
- Wehler, Hans-Ulrich, ‘Wie ein Stachel in Fleisch’, *Die Zeit* (24 mei 1996).
- Wehler, Hans-Ulrich, ‘The Goldhagen Controversy: Agonizing Problems, Scholarly Failure and the Political Dimension’, *German History* 15 (1997), 80-91.
- Weingart, Peter en Petra Pansegrau, ‘Reputation in science and prominence in the media: the Goldhagen debate’, *Public Understand of Science* 8 (1999), 1-16.
- Wippermann, Wolfgang, *Wessen Schuld? Vom Historikerstreit zur Goldhagen-Kontroverse* (Berlijn, 1997).
- Zank, Michael, ‘Goldhagen in Germany: Historians’ nightmare & Popular Hero. An essay on the Reception of Hitler’s Willing Executioners in Germany’, *Boston University* <http://www.bu.edu/mzank/Michael_Zank/gold.html> [geraadpleegd 25 februari 2015].